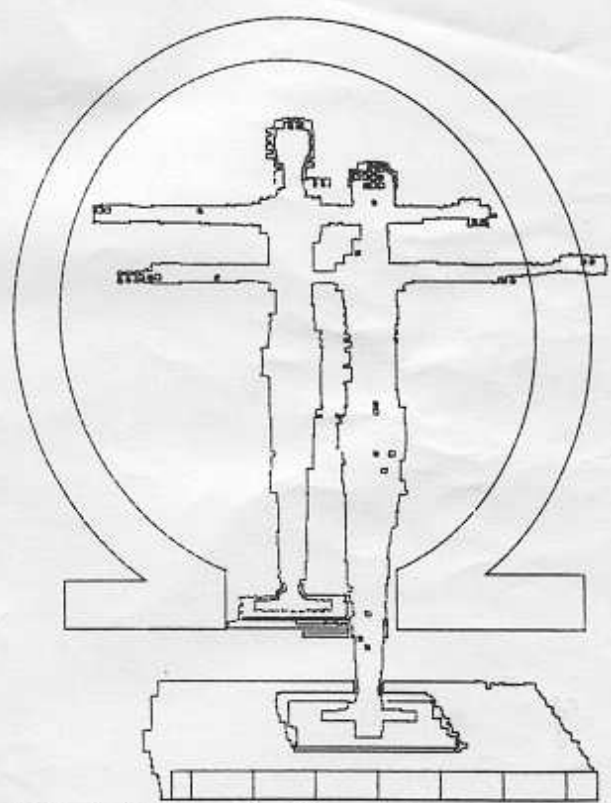

jrg. 4/nr.1
september 1996

GAMMA

Stichting Teilhard de Chardin

GAMMA:

TIJDSCHRIFT VOOR GROEI IN
BEWUSTZIJN VAN DE WAARDEN VAN DE MENS, GEBASEERD OP DE
IDEEËN VAN **PIERRE TEILHARD DE CHARDIN** (1881-1955)

Aan deze editie werkten mee...

Rob Borrius, Ton Borsboom,
Ben Crul, Sybout Jager,
Ko Kleisen, Renée-Marie Croose Parry, Hans Richter, Herman Teuben

Eindredacteur

Henk Hogeboom v. B.

Redactie-adres

Stichting Teilhard de Chardin
Op de Wieken 5, 1852 BS Heiloo
tel.: 072 - 5 33 26 90

Abonnementen op GAMMA

f 20,- per jaar vanaf sept. (of 4 nummers; losse nummers f 5,- te storten op giro
39 13 708 t.n.v. H.J.Hogeboom v. B., Op de Wieken 5, Heiloo - Bestaande
abonnementen worden zonder tijdige opzegging stilzwijgend verlengd.

Donateur

bent u vanaf f 20,- per jaar. U ontvangt dan 4x
het blad GAMMA.

Kopij, advertenties, reacties, kritiek e.dgl.

gelieve u te richten aan het adres van de redactie

Omslag

De androgyne mens - naar een sculptuur van Pieter Kooistra. In de sokkel staat de
tekst: "Ieder mens draagt in zich het kruis van de andere sexe". Het beeldje staat in
het teken van Omega, het streefpunt in de filosofie van Teilhard de Chardin.
Computerbewerking: Robert Zinkweg

ISSN: 1570-0089

Inhoud

Van de redactie		p. 03
Ben Crul	Een inspirerend perspectief?	p. 04-09
redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 10
Ko Kleisen	God tegenwoordig....	p. 11-15
Herman N. Teuben	De nieuwe openbaring van de kosmische evolutie (12)	p. 16-22
Ton Borsboom	Stof tot nadenken...	p. 23-24
redactie	Pro-GAMMAatjes - het Baha'i-geloof	p. 25
Rob Borrius	Een andere visie op de reïncarnatie-gedachte	p. 26-28
Hans Richter	De androgyne mens in het licht van Teilhard de Chardin	p. 29-34
Sybout Jager	Een nieuwe economie	p. 35-36
R.-Marie Croose Parry	Over onderwijs en opvoeding en de weg naar een reële holistische ecosociale ethiek in de 21e eeuw	p. 37-47
redactie	Pro-GAMMAatjes (vervolg)	p. 48-49
redactie	In memoriam Max Wildiers	p. 50-51

Van de redactie...

Een nieuwe jaargang met een nieuw geluid. Van harte begroeten wij de bijdragen van de heren Ben Crul en Ko Kleisen, die de processtheologie van Whitehead bij ons introduceren. Daaruit blijkt, dat er tegenwoordig totaal anders over God kan worden gedacht dan op de manier die velen in onze vaak nog traditionele kerken juist zo afstoot. De link van dit denken met dat van Teilhard is al eerder door Max Wildiers gelegd in zijn boeken 'Kosmologie in de westerse cultuur' en 'De vijf vreugden van de geest' (zie *GAMMA* jrg.3 nr. 4). Helaas is deze grote inspirator van de vernieuwingsgedachte ons op 17 augustus op 92-jarige leeftijd ontvallen. Hieraan is in België op radio en TV terecht uitvoerig aandacht besteed. Wij willen hem eren met het 'In memoriam' op blz. 47 en zullen zijn gedachtenis levend houden door de bespreking van zijn boeken in de volgende afleveringen van ons blad.

Dat ons blad een forum wil zijn voor allen, die bewust streven naar grotere eenheid met respect voor elkaars verscheidenheid, moge ook blijken uit de bijdrage vanuit het Bahá'i-geloof (blz. 23-26). Deze zal ongetwijfeld vragen oproepen. Aarzelt u niet daarop uw licht te laten schijnen in een ingezonden artikel. Of bijvoorbeeld over de interessante vragen die Ton Borsboom (blz. 21 ev.) in zijn artikel naar aanleiding van de boeken van de theologe Joanne Klink oproept. Misschien ook voelt u zich daartoe geprikkeld door de opmerkingen van mevrouw Croose Parry over Fidel Castro en Cuba (blz. 35 ev.) en in de Pro-GAMMAatjes over het boeddhisme (blz. 49)?

Wij hopen, dat u op uw eigen wijze ook de komende jaargang ertoe kunt en wilt bijdragen, dat de discussie in Nederland en België over maatschappelijke en godsdienstige kwesties vanuit de filosofie van Teilhard en Whitehead een nieuwe stimulans krijgt.

Misschien zijn er mensen in uw omgeving, aan wie u het blad eens ter lezing wilt aanbieden, of met wie u een discussiegroep wilt vormen over de zaken die erin aan de orde komen. Op het redactieadres kunt u eventueel iemand uitnodigen voor een lezing in zo'n groepje of een bundel bestellen met een inleiding op het gedachtegoed van Teilhard de Chardin.

EEN INSPIREREND PERSPECTIEF?

Ben Crul

Het verheugde mij dat mijn brief van 14 juni nog in het nummer van juli is opgenomen en dat daarop zo snel en sympathiek door de redactie van *GAMMA* werd gereageerd. Er is een deur opengezet en ik ben zo onbescheiden als een van de eersten door die deur naar binnen te gaan met een poging om te beschrijven waarom ik naast de denkbeelden van Teilhard ook het procesdenken, voornamelijk voortgekomen uit de visies van Whitehead, zo boeiend vind. Hopelijk voert dit tot een gedachtewisseling die ook mij nieuwe verrijkende inzichten zal verschaffen.

Mijn kennismaking met Whitehead begon pas een aantal jaren geleden met het boek *Kosmologie in de westerse cultuur* van Max Wildiers. Daarin las ik voor het eerst iets over het procesdenken. Mijn nieuwsgierigheid werd direct gewekt, maar ik realiseerde me pas later wat daarvan de reden was. Dat was mijn tweeslachtigheid, waarin ik me enerzijds steeds meer vervreemd voelde van de officiële leerstellingen van de (rooms-katholieke) kerk, maar waarin ik anderzijds intuïtief weigerde een visie te volgen, die uit zou (kunnen) lopen op een ontkenning van het bestaan van God. Wildiers schreef in dat verband op pag. 273:

"Het procesdenken houdt niet alleen ten volle rekening met de inzichten van de moderne natuurwetenschappen, maar het reikt ons bovendien een metafysisch, (de natuurwetenschappen overschrijdend) systeem aan dat zich uitstekend leent tot een herdenken en herformuleren van de christelijke geloofstraditie in haar waardevolste elementen."

Net als indertijd bij Teilhard wilde ik dáár meer van weten.

Na enige jaren hoop ik nu de mening te kunnen overbrengen dat het procesdenken, inclusief de visies van Teilhard, een inspirerend perspectief oplevert. *En daar gaat het om!* Wij hebben immers meer dan ooit in het verleden een perspectief nodig dat inzicht biedt in zin en richting van ons bestaan en dat ons vertrouwen en bezieling geeft om daarnaar te handelen. Zonder geestdrift kan een elftal niet verder komen. Zo ook de mensheid. Aan het perspectief dat wij nodig hebben, wil ik de voorwaarden stellen, dat het universeel moet zijn, dus gericht op alle mensen, en ook dat het gericht moet zijn op ethische en op esthetische harmonie, dus op goedheid en waarheid en op schoonheid. In een poging om in ruimere kring, dus ook hun die evenmin als ik wijsgerig zijn geschoold, zo'n inspirerend perspectief te bieden, zou ik het met woorden van alledag willen hebben over: - De wereld als proces van creatieve voortgang - God als mogelijk-makend beginsel van het proces van creatieve vooruitgang - Een godsbeeld gezien vanuit het procesdenken... en - Het procesdenken en het verschijnsel religie.

Ter vermijding van misverstand eerst nog twee opmerkingen: De gedachten die ik uit, vloeien voor het merendeel voort uit mijn bestudering van het denkwerk van velen vóór mij, die meer deskundig waren of zijn dan ik. Mijn excuses voor het feit, dat ik terwille van de leesbaarheid van dit verhaal niet altijd naar die bronnen verwijs. De meningen die ik hier geef, zijn bedoeld als veronderstellingen, waarbij ik - net als te doen gebruikelijk in de beoefening van de wetenschap - opensta voor kritiek. Na toetsing met bekende ervaringen kunnen ze als (meer) zeker worden aangenomen dan wel worden verworpen. In het laatste geval kunnen dan nieuwe speculaties volgen.

1. De wereld als proces van creatieve voortgang

Zoals gezegd gaat het om een inspirerend, universeel perspectief dat ons handelen in de wereld zin en richting kan geven. De eis van universaliteit brengt met zich mee, dat we daarbij zeker in eerste instantie niet onze toevlucht moeten nemen tot een bron, die specifiek aan een bepaalde wereldbeschouwing gebonden is, zoals bijvoorbeeld de Bijbel. Immers, al degenen, die zich niet op de Bijbel baseren, zouden dan helaas direct afhaken. Daarom moeten we allereerst proberen de structuur van de wereld te doorgronden vanuit een universeel uitgangspunt, dat in principe door iedereen kan worden aanvaard. Het procesdenken ziet dat uitgangspunt in algemeen menselijke ervaringen. Die zijn namelijk niet alleen universeel, maar ze vormen voor de mens ook het enige uitgangspunt vanwaaruit we de werkelijkheid kunnen ervaren en proberen te begrijpen. Een andere ingang naar die werkelijkheid heeft de mens eenvoudigweg niet.

Bij deze uitspraak wil ik de volgende twee opmerkingen maken: Dat ervaren moet niet alleen als bewust en zintuigelijk ervaren worden opgevat, maar als ervaren in de ruimste zin van het woord. Daar horen alle ervaringen bij, dus ook religieuze, voor zover het gaat om niet-buitenissige ervaringen. Ook wat betreft de werkelijkheid moeten we ons niet *à priori* beperken tot een gedeelte daarvan. We doen er goed aan ons te realiseren, - ik citeer uit het boek *De vijf vreugden van de geest* van Max Wildiers, p. 29 - "dat de wereld waarvan wij deel uitmaken zulke ingewikkelde en mysterieuze aspecten vertoont, dat niemand er zich op kan beroepen haar werkelijk te doorgronden en dat we slechts aarzelend en tastend iets van haar innerlijke structuur beginnen te vermoeden."

Die structuur is tot nu toe bepaald door de visie, dat de wereld is opgebouwd uit dingen of substanties met als hoofdeigenschap dat ze er (in zichzelf onveranderlijk) zijn. Dit statische wereldbeeld voldoet niet meer en is in het procesdenken vervangen door de visie, dat de structuur van de wereld dynamisch is en bestaat in een proces van worden en wel van *gebeurtenissen*. Gebeurtenissen zijn zo vanzelfsprekend in ons leven, dat het een open deur lijkt daarin het wezen van de werkelijkheid te zoeken. Toch levert deze benadering verrassende consequenties op als we nagaan wat er bij gebeurtenissen allemaal komt kijken.

Gebeurtenissen spelen zich af in het voortschuivende moment van de tijd, dat we het heden noemen. Wat al gebeurd is, ligt in het verleden. Dat is het domein van de *feiten*. De toekomst is nog niet gebeurd. Daarin ligt het domein van de *mogelijkheden*. Nu terug naar de gebeurtenissen aan de hand van een eenvoudig en praktisch voorbeeld met betrekking tot de mens. Iemand die gewend is met de auto naar zijn of haar werk te gaan, ervaart dat als een feit dat doorgaans zonder meer wordt herhaald. Als de trein en de bus ook tot de mogelijkheden behoren, kan die persoon een andere keuze maken en daarmee iets 'nieuws' laten gebeuren. Zo wordt een gebeurtenis verwerkelijkt doordat er in de werkelijkheid (vandaar dat woord) iets gebeurt, dat met werkwoorden kan worden aangeduid. We kunnen zowel feiten als mogelijkheden ervaren, voor zover die voor de desbetreffende gebeurtenis relevant zijn. We kunnen na een afweging kiezen voor een herhaling of voor een nieuwheid. Daarna kunnen we onze keuze realiseren. De tot feit geworden gebeurtenis voegt zich bij de reeds gerealiseerde feiten als *ervarings-object* voor nieuwe gebeurtenissen. Op die manier wordt de werkelijkheid almaar verder opgebouwd door een reeks van ervaringsgebeurtenissen die alle in meer of minder sterke mate met elkaar samenhangen. Zo bestaat de samenhang van mensgebonden gebeurtenissen dáárin, dat ze bij een bepaalde persoon horen.

U zult misschien opmerken dat ik tot nu toe voornamelijk over de mens heb gesproken, terwijl we toch ook weet hebben van een vóórmenselijke fase van de wereld. Wil het denkschema van de gebeurtenissen acceptabel zijn, dan moet het ook op die fase van toepassing zijn. Inderdaad. In het procesdenken wordt dan ook verondersteld, dat er in principe, zij het in onontwikkelde of onderontwikkelde vorm, ook bij materie en dieren sprake is van het *ervaren* van feiten en mogelijkheden. Teilhard sprak in dat verband over *le dedans*. Het uitwerken van deze gedachte is niet nodig voor het inspirerende perspectief waarnaar we zoeken. Daarom laat ik dat achterwege en pak de draad van mijn verhaal weer op.

De werkelijkheid, zo was het betoog, is niet statisch, maar vertoont een proces van voortgang. Het is met andere woorden niet zomaar een proces van herhalingen, maar er is voortdurend voortgang naar nieuwheid (*advance into novelty*). Het opvallendste daarbij is, dat het niet gaat om een van buitenaf opgelegd proces. In het proces bestaat namelijk een principiële vrijheid om eigen keuzes te maken.¹ Er is derhalve in de werkelijkheid een zelfopbouw gaande, die we een zelschepping kunnen noemen. Deze *creativiteit* wordt door Whitehead beschouwd als het filosofisch ultieme, met andere woorden als het diepste en meest essentiële kenmerk van de werkelijkheid dat zich laat denken. Zonder de creativiteit, zoals Whitehead die bedoelt, is er eenvoudigweg geen sprake van *de werkelijkheid*.

¹ Ik zeg principiële en geen absolute vrijheid, omdat die vrijheid uiteraard slechts vrij is binnen de desbetreffende situatie. Een eenmaal gemaakte woonplaatskeuze bijvoorbeeld beperkt in de regel de vrijheid tot een schoolkeuze.

Ik wil hier direct een waarschuwende opmerking op laten volgen. Het woord creativiteit heeft bij ons veelal de gevoelswaarde van iets positiefs, van iets moois. Dat is beslist niet het geval met het begrip creativiteit van het procesdenken. De mogelijkheden, waar we bij het procesdenken over spreken, zijn niet beperkt tot ethisch goede mogelijkheden en nieuwhed betekent niet alleen stappen in positieve richting. Het 'innerlijk' bijvoorbeeld, het geestelijke vermogen dat de mens in staat stelt om te ervaren en te kiezen, - op zich een fantastische nieuwhed - wordt maar al te vaak misbruikt. Creativiteit is in het procesdenken dan ook een neutraal begrip, dat puur de zelfschepping van de gebeurtenissen aanduidt, maar dat de voortgang die het brengt niet automatisch tot vooruitgang maakt.

We zouden dan ook eerder verwachten, dat een werkelijkheid met ongebreidelde mogelijkheden en met een onblusbaar verlangen naar nieuwhed zonder een bestemming te kennen, een chaotische wereld zou opleveren, die geen enkele ordening en geen evolutie kent en die steeds verder wegdrijft naar een hopeloze verdeeldheid; een wereld waarin zelfs maar een beetje vertrouwen zinloos is. Deze uitleg van wat bedoeld wordt met het woord *creativiteit* maakt duidelijk waarom we van een creatieve voortgang kunnen spreken ook al is er nog zoveel lijden in de wereld, zijn er nog zo veel conflicten en wereldwijde problemen. Het proces van creatieve voortgang, dat er gewoon is zonder dat we erachter kunnen komen, omvat immers zowel goed als kwaad. Het verschaft ons dan ook geen beeld van de werkelijkheid, waar we warm voor kunnen lopen. Daarvoor is nodig, dat ik het hierboven geschetste, nog onvolledige beeld van de werkelijkheid nader bij u introduceer.

2. God als mogelijkmakend beginsel van het proces van creatieve vooruitgang

In het eerste deel van mijn betoog heb ik de werkelijkheid gekarakteriseerd als een dynamisch proces van creatieve voortgang. Dat beeld is voor een inspirerend perspectief een eerste stap, die een vervolg nodig heeft. We nemen hiervoor weer onze toevlucht tot de vraag hoe we die werkelijkheid ervaren.

Er is nog veel narigheid en ellende in de wereld. Daar hoeven we ons met het 'onverschillige' proces van creatieve voortgang niet over te verwonderen. Waar we ons wèl over moeten verwonderen, is dat we in de wereld die ons omringt echter ook een ordening en een niet te miskennen groei naar eenheid waarnemen. Van die ordening kunnen we ons een concrete voorstelling maken met de beschrijving, die Teilhard in zijn boek *Het verschijnsel mens* geeft van het evolutieproces. Opvallend is, dat het evolutieproces vol is van nieuwhed. Bij het proces van creatieve voortgang was nieuwhed de reden om aan te nemen, dat naast het verleden (dat slechts herhalingen kan opleveren) ook de toekomst met haar mogelijkheden tot iets nieuws kan worden ervaren. Het bleef echter bij een onbestemd verlangen naar nieuwhed. Bij het evolutieproces heeft die nieuwhed

echter een bestemming gekregen. Om die bestemming te kunnen oppikken heeft zich in die evolutie het proces van *verinnerlijkende complexificatie* voltrokken. Dat innerlijk - toppunt van nieuwheid en hoofdaspect van de evolutie - is het geestelijke element, dat in het procesdenken het ervarende, kiezende en realiserende subject vormt van de gebeurtenissen. De evolutie heeft ons doen ervaren, dat dat innerlijk niet is blijven staan op het niveau van het begin, maar zich heeft ontwikkeld tot het niveau van de zelfbewuste mens.

Ook bij het woord *mogelijkheden* wil ik nog even stilstaan. Bij de beschrijving van het proces van creatieve voortgang is er al op gewezen, dat dat woord aangeeft, dat het gaat om iets wat mogelijk maar niet zéker is. Met andere woorden de toekomst wordt ons niet opgedrongen, maar er is een principiële vrijheid. Hier komt de belangrijke vraag naar voren welke verklaring er te vinden is voor het feit, dat die vrijheid niet tot chaos heeft geleid, dat de werkelijkheid zich niet puur aan ons vertoont als een onordelijk proces van voortgang, maar ook als een proces van vooruitgang in orde en harmonie.

Als we naar zo'n verklaring zoeken, moeten we vooropstellen, dat we die moeten vinden in de wereld omdat, zoals Wildiers in zijn boek *De vijf vreugden van de geest* (p. 28) opmerkt, "wij niets weten buiten deze tijdgebonden wereld en haar constitutieve elementen, die samen voor ons het alomvattende universum uitmaken. Alle bespiegelingen over een wezen (of iets), dat zich buiten de kosmos zou bevinden, zijn puur dromerijen en hebben voor ons niet de minste werkelijkheids-waarde." Volgens het procesdenken is de samenhang en ordening zoals we die om ons heen ervaren, dan ook alleen mogelijk, als er in de werkelijkheid een beginsel werkzaam is, dat in het proces van creatieve voortgang een richting wijst, zonder de principiële vrijheid van de ervaringsgebeurtenissen c.q. van de mens geweld aan te doen, m.a.w. een niet dwingend maar een mogelijkmakend beginsel.

De volgende vraag is nu: Over welke hoedanigheden moet dat beginsel beschikken om het mogelijk te maken dat het proces van creatieve voortgang wordt omgevormd tot een proces van creatieve vooruitgang? Om die vraag te beantwoorden moeten we teruggaan naar het hierboven geschetste schema van de gebeurtenissen als de 'bouwers' van de werkelijkheid. Dat bouwen houdt in: het maken van een keuze uit de feiten en mogelijkheden die worden ervaren. Zo'n keuze vloeit voort uit een waardeoordeel op grond waarvan dat niet en dit wèl wordt gekozen. Uit het feit dat er geen complete chaos is, maar dat er ook een proces van vooruitgang waarneembaar is, blijkt dat het beginsel, dat die vooruitgang mogelijk maakt, 'weet' welke keuzen voor dat proces van vooruitgang positief zijn. Het beginsel heeft dat inzicht, omdat het zin en richting van dat proces kent en omdat de totaliteit van de mogelijkheden, met hun waarden voor dat proces, voor dat beginsel geen geheim heeft.

Het beschikken over dat inzicht vormt de eerste hoedanigheid van het mogelijkmakende beginsel. Dat inzicht moet, wil het effect hebben, natuurlijk ook aan de mens worden aangereikt. Het kunnen aanreiken van dit bezielende inzicht, m.a.w. *het kunnen inspireren*, is de tweede hoedanigheid van het mogelijkmakende beginsel. Verderop zal op die inspiratie nader worden ingegaan. Ik wil hier al opmerken, dat de beslissing om al of niet aan die inspiratie gehoor te geven bij de mens ligt. Zo kan hij kiezen om naar iemand een steen te gooien of een vriendenhand uit te steken. Een derde hoedanigheid is de altijdigheid van dat beginsel. Het moet al direct vanaf het eerste begin in het proces van creatieve voortgang werkzaam zijn geweest. Het heeft voor het perspectief waarnaar we zoeken weinig zin ons erin te verdiepen, hoe het er bij dat oerbegin precies is toegegaan. Dat zal voorlopig nog wel in nevelen gehuld blijven. Ook heeft het weinig zin ons het hoofd erover te breken wat er eerder was, het proces van creatieve voortgang of het beginsel dat het proces van creatieve vooruitgang mogelijk maakt. Ze zijn immers zonder elkaar niet denkbaar.

Op de laatste, maar daarom niet minder belangrijke plaats moet het beginsel een hoedanigheid hebben, die alle niveaus van het proces van verinnerlijkende complexificatie, dus inclusief het niveau van de mens met zijn zelfbewustzijn, overstijgt. Iets onpersoonlijks als een beginsel is voor de mens niet van het niveau waardoor hij of zij geïnspireerd kan worden. Dat kan slechts door een Iemand die ten minste het niveau heeft van de mens. Het beginsel, dat het proces van creatieve vooruitgang mogelijk maakt, wordt in het procesdenken dan ook aangeduid met de naam *God*.

Dit is de absolute, onveranderlijke God, die weliswaar de mens in onvoorstelbare mate overstijgt, maar met wie toch een wederzijdse communicatie als tussen personen mogelijk is. Die God lijkt in sommige opzichten op de God van de christelijke traditie. Toch wil ik, vooruitlopend op hetgeen ik in de volgende bijdrage wil uiteenzetten, hier al wijzen op een belangrijk verschil. Evenals voor het beginsel waarover wij spraken, geldt namelijk ook voor God, dat Hij niet buiten de werkelijkheid staat, maar binnen de werkelijkheid. Whitehead beschouwt de creativiteit en niet God als het wijsgerig ultieme van de werkelijkheid. De werkelijkheid, voor zover wij die ervaren als een proces van creatieve vooruitgang, is in het procesdenken echter slechts mogelijk door de inspirerende aanwezigheid en aandacht van God, die we als *het religieus Ultieme* kunnen zien. Vragen of God bestaat is in die opvatting even merkwaardig als vragen of de werkelijkheid als proces van creatieve vooruitgang bestaat.

Het spreekt vanzelf dat de hierboven geschetste veronderstellingen een in vele opzichten nieuw godsbeeld opleveren. Onder de titel *Een godsbeeld gezien vanuit het procesdenken* wil ik daar in een volgende bijdrage nader op ingaan.

PRO-GAMMAatjes (zie ook blz. 48 ev.)

- **Van 24-26 augustus** vond in het *Centre Européen* in Luxemburg het Wereldcongres plaats t.g.v. het 50-jarig bestaan van de **WFUNA** (World Federation of United Nations Associations). De secretaris-generaal a.i. Erskine Childers had ook **Pieter Kooistra** uitgenodigd voor een lezing met vertoning van zijn video over het *Wereldplan voor alle mensen*. Blijkens zijn voorwoord van 5 pagina's voor de Engelse uitgave van *Het ideale eigenbelang* acht hij dit plan van groot belang voor de discussie over een nieuwe wereld-economie en de problemen die de oude veroorzaakt. Ruim 200 afgevaardigden en sprekers uit 42 landen, onder wie minister Pronk kregen zo de gelegenheid kennis te nemen van dit plan. Over de bijeenkomst viel een zwarte schaduw. Erskine Childers werd direct na zijn lezing op de eerste zittingsdag door een hartaanval getroffen en overleed de nacht erop in het ziekenhuis.
- **Op 21 september** a.s. vindt weer een bijeenkomst plaats van de **Teilhard-Werkgroep** Delft. Ditmaal niet naast de Genestetkerk, maar aan de Choorstraat 16 A. Dr. Piet Terhal zal spreken over "Teilhard de Chardin en de ethiek". Uitgangspunt is de lezing van prof. dr.E.Boné sj. "Hominisatie en humanisatie", gehouden voor de "Association des Amis de Teilhard de Chardin", Brussel. Begin: 13.00 uur. Op 16 nov. komt de werkgroep weer bijeen naast de Genestetkerk, Oude Delft 102-104. Even noteren dus!
- **Op 12 oktober** a.s. organiseert **PAIS** een congres met als thema "Vredesmacht of vredesteams" in de Geertekerk, Geertebolwerk 23, Utrecht. PAIS is een Fusie van "'t Kan anders" en "Van Zwaarden tot Ploegscharen". Tijd: 11.00-16.00 uur. Vanaf half twee volgt een forumdiscussie n.a.v. de toespraken 's ochtends o.l.v. Fred van der Spek (PSP'92) met o.a. Reinoud Doeschot (WRI), Mientjan Faber (IKV), Dini Harms (PAIS), Metha de Nachtegaal (Humanistisch Vredesberaad). Toegang incl. map f 15,-. Kaarten na overschrijving op giro: 417.3-4.90 t.n.v. Pais, Delft o.v.v. 'congres' en zolang de voorraad strekt aan de zaal. Lunches f 7,50, vooraf te bestellen. Inlichtingen: Nico Faber, tel. 071-521 1472.

God tegenwoordig...

Ko Kleisen

De uitdagingen waarvoor het christelijk geloof zich in onze tijd gesteld ziet, laten zich benoemen met behulp van twee woorden: Auschwitz en evolutie. Auschwitz: hoe is het kwaad in de wereld te rijmen met het godsbestuur? Evolutie: kan de kerk doorgaan met haar gebruik van haar op Bijbel en traditie berustende statische beeldtaal, terwijl de wereld om haar heen gekenmerkt wordt door verandering? In feite zijn beide problemen hetzelfde probleem: het godsbeeld. Hoe kan men aan het einde van het tweede millennium zich een zodanig beeld vormen van God, dat men zonder zijn verstand op nul te zetten zijn geloof op aanvaardbare manier kan verwoorden?

Verscheidene theologen zijn begonnen dit probleem aan te vatten. Op kerkdiensten heeft dit echter nog nauwelijks merkbaar effect. Zelfs al onderkent een predikant het probleem, dan blijft hij in de liturgische teksten, d.w.z. bij het gebruik van Bijbel en liederen, toch aangewezen op het beeld van een almachtige, alwijze, alwetende en alziende God. Om het probleem los te maken uit zijn theoretische setting geef ik een voorbeeld uit de concrete werkelijkheid; want daar schrijnt het: in de praktijk.

Een kerkdienst op zondag 21 juli 1996. Op 15 juli maakte in Nederland een militair vliegtuig een crash: 32 doden, 9 zeer ernstig gewonden die als zij het er levend af brengen zwaar verminkt zullen zijn. De predikant noemt de ramp en bidt voor de getroffenenen. Omdat de liturgie aandacht impliceert voor de tegenstelling tussen arm en rijk, worden de aanwezigen aangespoord zich in gedachten te verplaatsen in de situatie van de armen. Ik doe dat, maar onder de indruk van de openingswoorden probeer ik mij vooral te verplaatsen in de geliefden van de doden en gewonden van de vliegtuigramp. Ik stel mij voor, dat de echtgenote en de kinderen van een der zwaar gewonden naast mij zitten. De predikant verzoekt ons te zingen van Gods 'vaderlijke hand' en 'trouwe liefde'... Hoe komt het, vraag ik mij af, dat men moeiteloos meezingt? Komt het doordat de woorden zo vertrouwd zijn, of door begrijpelijke dankbaarheid voor het eigen welzijn? Het woord schizofreen schiet door mij heen: leven in twee werelden die elkaar volstrekt tegenspreken. Het ligt, bedenk ik, in de lijn van het traditioneel-christelijke denken, dat immers nooit al te lang stilstond bij contradicties in het geloof: die moest men gelovig aanvaarden. Zo lees ik nog in een in 1996 uitgegeven boek: "God is met Auschwitz niet minder God dan zonder Auschwitz. God is God bij een stralende hemel, maar ook als het dagenlang regent en stormt." De schrijver, een dominee van in de 90, formuleert slechts wat hem ooit is geleerd en wat hij levenslang heeft geloofd. Maar hoe kan hij na 50 jaar publicaties over Auschwitz nog verwachten dat een denkend mens er amen op zegt?

Wie zich het aangeroorde probleem bewust is geworden, is niet langer in staat zich medeverantwoordelijk te weten voor het instandhouden van een godsbeeld dat

tallose integere en vaak verdrietige mensen kwetst (solidariteitsmotief), dat strijdt met de eigen ervaring en die van anderen (empirisch motief) en dat niet langer bestand blijkt tegen de kritiek van de rede (rationaliteitsmotief). Theologie die Gods transcendentie benadrukt boven zijn immanentie, leidt vanzelf tot een statisch gods- en wereldbeeld. Hij schiep de wereld zoals een kunstenaar zijn kunstwerk: Hij is er op een bepaalde manier wel in aanwezig, maar de kosmos is toch vooral iets buiten Hem. Hij schiep de wereld eens voor al, onveranderlijk. En geest en stof zijn zelfstandige grootheden.

Het is een theologie die grote voorkeur vertoont voor antropomorfe bijbelse beelden: al het geschapene komt voort uit Gods hand en Hij regeert het met machtige arm; zijn gedachten zijn hoger dan de onze; zijn oog gaat over alles en Hij beoordeelt het menselijk gedrag. Schepper, Regeerder en Rechter is Hij. Ethiek wordt hier gemakkelijk moralistisch: wie de geboden overtreedt - en wie doet dat niet - is strafwaardig. Schuld en de mogelijkheid van verzoening staan centraal.

Teilhard de Chardin spreekt een andere taal. Door aan te nemen dat stof en geest één zijn (het zijn "niet twee dingen, maar twee toestanden, twee kanten van eenzelfde kosmische stof") en dat alle zijn een worden is, komt hij het klassiek-christelijke dualisme te boven. In zijn visie heeft God zich aan het historische proces van de wording van de kosmos gebonden. "Hijzelf daalt in zijn werk neer om de eenheid ervan te bezegelen." Het is de kracht van Gods scheppend vermogen die de ontwikkeling van de stof, het leven en het bewustzijn leidde en leidt, zegt Teilhard. Dat God zijn schepping niet laat varen, krijgt bij hem dus een heel pregnante betekenis. In zijn visie kan God onmogelijk iets maken buiten zichzelf, omdat er buiten Hem niets is.

Niet alleen de godsdienst heeft godsbeelden geleverd, ook de filosofie, de metafysica. In tegenstelling tot bepaalde religieuze godsbeelden hebben de filosofische nooit een dwingend karakter gehad. Dat komt onder meer doordat de filosofie zich steeds goed bewust ervan was speculatief te zijn. Godsdienstige godsbeelden verschillen daarin overigens niet van filosofische, want als rationeel concept zijn ook zij speculatief, of ze nu van de Bijbel zijn afgeleid of niet. Op het gebied van de zingeving is speculatie, wanneer ze rationeel goed onderbouwd is, een groot goed: metafysische concepten vormen een verklaringsmodel dat het ons mogelijk maakt alles wat wij weten, geloven en hopen op een hoger niveau in zinvol verband samen te brengen.

Naast dat van Teilhard is er nog een ander filosofisch paradigma dat eveneens van grote betekenis is en aanzienlijke invloed uitoefent op het religieuze denken: het concept van de Engels-Amerikaanse filosoof A.N.Whitehead (1861-1947). Het is verwerkt in een recente publikatie van Ton Koevoets. Koevoets studeerde praktische theologie aan de KU Nijmegen en is thans als pastoraal vormings-

werker verbonden aan de Ver. Dekenaat Nijmegen. De titel luidt: *God tegenwoordig - Perspectieven voor een nieuwe geloofsverantwoording* (Kok Agora, Kampen, 1996). De reden waarom ik er hier aandacht voor vraag, is dat in deze uitgave op buitengewoon heldere wijze alle religieuze dilemma's aan de orde komen die ik hierboven aanduidde. Koevoets motiveert de totstandkoming als volgt: "Dit boek is voortgekomen uit een persoonlijke zoektocht naar een meer verantwoord geloven. Omdat mijn leven en beroep sterk getekend zijn door de christelijke traditie, werd het stagneren van deze traditie in onze samenleving voor mij een reden om me te verdiepen in de vraag naar haar leefbaarheid en geloofwaardigheid. Ik meen dat de voortgang van de christelijke traditie niet op de laatste plaats stagneert door een vasthouden aan tijdgebonden opvattingen, voorstellingen en beelden van God uit het verleden die nu een religieuze duiding en beleving van de werkelijkheid verhinderen en ons van God vervreemden. Daarom ging ik op zoek naar aanzetten voor een ander denken over God en wereld dat tot een vernieuwing van de christelijke traditie op dit punt zou kunnen leiden."

Koevoets benadert het probleem van de verhouding tussen geloof en wetenschap historisch. Voor hen die zich op het standpunt stellen dat ook geloven en weten zich procesmatig ontwikkelen, ligt deze weg voor de hand. Het toont de betrekkelijkheid van geloofsconcepten en laat zien welke aspecten momenteel hun functionaliteit aan het verliezen zijn en waarom. Dit exposé van de ontwikkeling van geloven en godsbeeld en van weten en wereldbeeld is daarom zo belangrijk, omdat het datgene wat wij momenteel meemaken op het gebied van denken en geloven plaatst in een wijder perspectief: het is het resultaat van 'natuurlijke' ontwikkeling, en dat vraagt om optimisme en vertrouwen. Denken in statische categorieën leidt tot angst; veel publicaties - ik noemde er een - tonen dat. Uit sommige krijg je zelfs de indruk dat de ontwikkelingen God momenteel danig uit de hand lopen - een heel merkwaardig gegeven, omdat het vooral boeken betreft van traditioneel denkende en fundamentalistische christenen. Een procestheologisch godsbegrip kent deze angst niet, omdat God zelf in die ontwikkelingen tegenwoordig is.

Al in 1926 schreef Whitehead, vertelt Koevoets, "dat het de tragiek van de kerk is geweest dat zij de kern van de religieuze boodschap niet heeft durven losmaken van verouderde, tijdgebonden voorstellingen, begrippen en systemen, en niet heeft durven openstaan voor nieuwe ervaringen en denkbeelden." Whiteheads metafysische model is op het eerste gezicht even gecompliceerd als dat van TdC (men denke bijvoorbeeld aan Teilhards drie energieën, die niet volledig door-zichtig worden doordat hij ze niet tegen elkaar afgrenst), maar Koevoets weet het in een beperkt aantal bladzijden inzichtelijk weer te geven. Hierbij maakt hij gebruik van verhelderende citaten.

Bij Whitehead bestaat de werkelijkheid niet uit dingen, maar uit dingen-die-gebeuren. Onze wereld is een wereld van gebeurtenissen: gebeurtenissen zijn de

bouwstenen van het heelal. Hoe dat werkt, maakt Whitehead duidelijk door het te vergelijken met hoe wij omgaan met onze ervaringen. Deze bestaan uit reeksen ervaringsmomenten, die steeds een synthese vormen van feitelijkheden en mogelijkheden. Zulk een synthese dient dan op haar beurt weer als bouwsteen voor volgende ervaringsmomenten. Elk ervaringsmoment heeft zo niet alleen een buitenkant (een fysische, objectieve pool van gegeven feitelijkheden), maar ook een binnenkant (een mentale, subjectieve pool van eigen keuze uit mogelijkheden). Zo staat het ook met gebeurtenissen. Elk gebeuren ontstaat uit een aanvoelen van de werking van voorafgaande gebeurtenissen en de drang tot iets nieuws. Op hun beurt vormen zulke syntheses dan weer bouwstenen voor een nieuw gebeuren.

Wie denkt hier niet aan Teilhards *dehors* en *dedans*? Zowel bij TdC als bij Wh is het een aanzet om de creatieve voortgang van het scheppingsgebeuren te beschrijven. De relatie tussen God en mens en God en schepping is bij Koevoets veel hechter dan in de traditionele theologie. God is bij hem niet de Grote Buitenstaander, want Hij scheidt in relatie *tot* en verbondenheid *met* wat Hij scheidt. De wederkerigheid van de relatie raakt Gods wezen. Dat betekent dat Hij door zijn relatie ook zelf verandert. In de relationaliteit kan volkomen onveranderlijkheid niet samengaan met volstreekte veranderlijkheid: dat verdraagt elkaar niet. God is zelf op weg met ons. Ook Hij doet ervaringen op, en daarmee verandert ook Hij, zegt Whitehead.

Evenals bij Teilhard is bij Koevoets liefde een samenbindende kracht, een schepingskracht. Liefde is altijd participatie, deelneming. In zijn liefde neemt God deel aan ons lijden en deelt Hij in onze vreugde. "Als God ten grondslag ligt aan alle werkelijkheden, moet God zelf ook werkelijk zijn. En werkelijk-zijn wil zeggen: zich verwerkelijken als creatieve synthese van voorafgaande gebeurtenissen. God kan zich daarom alleen maar verwerkelijken door de wereld van de actuele gebeurtenissen in zich op te nemen. Daarom moet God niet alleen aan de wereld voorafgaan, maar ook op de wereld volgen. In die zin wordt God aan de wereld. Ook God kent dus twee polen. In zijn mentale, conceptuele pool wordt God in niets door de wereld geconditioneerd en gaat God steeds aan de wereld vooraf. In zijn fysische pool volgt God steeds op de wereld en reageert Hij op de feitelijkheden van de wereld. Maar terwijl in de actuele gebeurtenissen van onze wereld de fysische, feitelijke pool primair is en de mentale secundair, is dit bij God juist andersom. Precies daarom is er een wederkerige relatie tussen God en wereld."

Godsbeelden zijn, ook in hun gevoelsmatige aspecten, rationeel. Ook theologieën zijn rationeel, zowel de klassieke als de procestheologische vormen. In het klassiek-theologische denken is God de Gans Andere, om met Karl Barth te spreken, en de mens niet meer dan "een stofje aan de weegschaal". In deze distantie moet God wel tegenover de mens staan: God (be)oordeelt hem en zal

hem altijd schuldig bevinden. In het procestheologische denken wordt die distantie goeddeels teniet gedaan. Bij een ramp mist men dan de troost van de Hoge Autoriteit, maar ook het grote verwijt aan zijn adres. De waaromvraag zal wellicht niet minder sterk zijn, maar het antwoord zal niet gezocht kunnen worden bij een Almachtige God. Dat vraagt om sterke, in dit geloof geoefende mensen, die zich bewust zijn dat God en wij in wederkerige afhankelijkheid samen op weg zijn naar een toekomst.

Koevoets' boek verschaft veel denkmateriaal voor zulk een oefening. Behalve het doordachte betoog en de evenwichtige compositie is het dat, waarom ik het zo'n voortreffelijk boek vind. Ik hoop dat veel andere lezers dat ook zo zullen ervaren.

De nieuwe openbaring van de kosmische evolutie (12)

Herman N. Teuben

Het denken over en de voorstelling van God zijn nauw verweven met het beeld dat mensen hebben van wat zijn schepping wordt genoemd. Het maakt een enorm groot verschil of mensen menen dat het hele heelal nagenoeg voor de helft bestaat uit een aardschijf of dat de aardbol slechts een korreltje ergens in het heelal is; dat de ene helft of hemisfeer van het heelal een drievoudige hemel is - sterrenhemel, kristallijnhemel en vuurhemel - en altijd al geweest is en zal blijven, of dat het heelal, voorzover wij dat nu kunnen zien en weten, bestaat uit 1000 miljard melkwegen/sterrenstelsels die elk weer enkele miljarden tot 200 miljard sterren tellen; dat het heelal een statische scheppingshandeling van God is of dat het heelal een uitermate dynamisch gegeven is; dat het leven van plant, dier en mens een statische scheppingshandeling is van God of dat het leven is begonnen met het allerkleinste friemellevens, op uiterst dynamische wijze voorbereid en toegerust vanuit het heelal en waarin onze leefvorm een momentopname is.

God die de kosmische evolutie op gang heeft gebracht

In de loop van de tijd is een radicale verandering in de kijk van mensen op het heelal zich aan het voltrekken. God, de schepper van hemel en aarde, is geworden God die de kosmische evolutie op gang heeft geholpen in de ruimtetijd, nadat Hij in de wellicht oneindig daaraan vooafgaande verborgenheid van leegteduur al het voorbereidende werk had gedaan. In zoverre zou ook nu nog gesproken kunnen worden van een *creatio ex nihilo*, creatie uit het niets². Daaruit heeft Hij het onnipotente spinrag laten ontstaan en laten worden tot het evolutiegaren dat Hij getwijnd en opgewonden heeft tot het evolutiekluwen. En dat is zo strak en zo compact gedaan dat het wel tot een explosie moest komen, de explosie van het oeratoom. Daarbij werd het evolutiekluwen op de drempel van leegteduur weggeslingerd en zo ontstond de gekromde ruimtetijd, onmetelijk en eindeloos, misschien wel in dezelfde onvoorstelbare mate als het geval was bij leegteduur. Ik volsta hier met te verwijzen naar mijn vervolgethalen in jaargang 1 nr. 4 en jaargang 2 nr. 1 van *GAMMA*.

Symbolieke rijkdom van bepaalde teksten uit de Bijbel

Ik ben sterk geneigd te zeggen dat de God die gediend is met de openbaring door zijn profeten van weleer, ons niets, althans bijzonder weinig meer heeft te zeggen, tenzij de nadruk wordt gelegd op de symbolieke rijkdom van teksten als bijvoorbeeld Isaias of Jesaja of parabels, psalmen of spreuken. Maar dit impliceert wel dat daar waar de tekst geen symbolieke interpretatie toestaat, het de voorkeur zou verdienen om aan die teksten minder of helemaal geen betekenis meer toe te kennen. Dit zou dan met name die verhalen betreffen die gaan over oorlogen,

² Zie hierover: dr. Willem B. Drees *Beyond the Big Bang - Quantum-cosmologies and God*, Open Court Publishing Company, 1990.

dood aan de vijand en overwinning voor uitverkorenen, waarbij God wordt opgevoerd als de grote triomfator met wondermacht.

Jezus van Nazareth heeft macht om wonderen te doen niet nodig

De centrale figuur in het Nieuwe Testament is wel Jezus van Nazareth. Het Nieuwe Testament zou je zijn levensverhaal kunnen noemen. Ook hier geldt wel het *fama crescit eundo*: gaandeweg het verder verteld worden groeit de faam van het verhaal, het sterke wonderverhaal. Overigens is dat misschien ook wel de manier van vertellen geweest in die tijd en in die streek. Maar Jezus van Nazareth heeft macht om wonderen te doen helemaal niet nodig. Hij is de Mensenzoon, in wie de hominificatie bij uitstek is gerealiseerd. En als zodanig wordt aan hem een centrale plaats gegeven in het gelovige kerkgebeuren. Dit impliceert niet zozeer dat hij 'de mensheid verlost van zonde en dood' en ook niet zozeer dat hij inzake de openbaring en de evangelische waarden en normen de leiding van het volk Gods heeft toevertrouwd aan Petrus en aan de andere apostelen en hun opvolgers.³ In onze tijd gaat het veeleer om de hominificatie als reëel evolutiegebeuren, waarover nader in het volgende artikel.

Daarbij kunnen kerken welkome richtingwijzers zijn, maar niet langer door hun beroep op aan God ontleende leidingsbevoegdheid. En zeker niet, wanneer die leiding poneert dat zij bindend waarheden kan vaststellen en opleggen. Want in wezen wordt daardoor geloofsvrijheid aan andere kerken en groeperingen onthouden. Vrijheid welke niet anders dan op dergelijke gedicteerde waarheden gericht kan zijn, is geen waarachtige vrijheid en kan bezwaarlijk leiden tot de absolute waarheid welke (in) God is.

Na deze inleiding ga ik proberen de *rudimenta* van wat ik evolutietheologie ben gaan noemen uiteen te zetten.

God/Verwekker/Vader/Theos Goneus

De loop van de in dit blad door mij gepubliceerde vervolgsverhalen heeft de mogelijkheid gelaten om aan te nemen dat er een *Artifex* moet zijn geweest en nog is, die het onnipotente artefact 'spinrag' van voor de *big bang* heeft 'gemaakt' in de fase van leegteduur. Deze *Artifex* wil ik graag God-Verwekker noemen, en omdat ik veel van de klassiek-Griekse taal houd, noem ik Hem in deze taal *Theos-Goneus*. Dit laatste woord komt van het Griekse werkwoord *goneuo*, en dat betekent verwekken of voortbrengen. En zo betekent *ho goneus* de verwekker, de vader. God is de verwekker van het heelal, van vóór het eerste begin, van de oer-al ruimtetijd, vanuit de gapende leegteduur.

³ Zie p. 86 van mijn boek *De nieuwe openbaring...* en de daar genoemde voetnoot 75

Theos Goneus is één en al dynamiek, *dunamis*, en daarom is Hij in staat om de oerkrachten te verwekken die via de *big bang* tot leven kwamen en komen via de weg van de *katakosmese*, ofwel de kosmische toerusting. De volgende gepaarde begrippen laten zien, dat dit een *tweesporige toerusting* vanuit de kosmos is: leegteduur-ruimtetijd, oermaterie-oerleefdrang, afkoeling-uitdijning, materie-straling, spin-antispin, deeltje-golf, zwaartekracht-aantrekkende kracht. En verder: zwakke en sterke elektromagnetische kracht, rotatie-antirotatie, geosfeer-biosfeer, ratiomorfe-amormorfe katakosmese, noösfeer-erosfeer. En de ultieme tweesporigheid binnen de psychosfeer vormt tenslotte wel het paar ideësfèer-agapèsfeer.

In termen van 'natuur' uitgedrukt, kan gezegd worden dat Theos Goneus is *proteron (ta) fusica* ofwel praenaturalis.

God Verwekte, Theos Ekgonos of Theos Gonos

Onze aarde is - zoals we reeds eerder zagen - 4,5 tot 5 miljard jaren geleden begonnen, tot bestaan gekomen, geëvolueerd vanuit de heelalstoerusting. Toen de geosfeer compleet aan het worden was, begon het leven in de allerkleinste vorm haar bestaan vanuit de ratiomorfe/amormorfe toerusting en vandaar uit evolueerde, via het hominisatiekruispunt, het menselijke leven: *et homo factus est* (en de mens is geworden). Wij zijn in een 20 miljard jaar durende evolutie - het voorbereidende werk van leegteduur niet meegerekend - tot bestaan gekomen en onze evolutie gaat voort temidden van het gehele evolutiegebeuren. Het feit van onze menselijke evolutie, ons mensworden, onze hominificatie, kan geïndividualiseerd worden in onze verbeelding van God Verwekte, *Theos Ekgonos* of *Theos Gonos*: Mensenzoon voor eens en voor al, mensankind binnen de natuur, *eiso (ta) fusica*, intranaturalis. Velen noemen hem Jezus van Nazareth, anderen geven hem weer een andere naam, maar in ieder geval de naam van iemand die volledig gaaf mens is geworden. Hij is iemand die zijn mensworden bij uitstek heeft gerealiseerd in het beleven hier op aarde van noö- en erosfeer beide. In hem is de tweezijdige *katakosmese* duidelijk geëvolueerd vanuit de biosfeer via de mutatiedrempel van de dood naar de psychosfeer, de sfeer van de zuivere onbelemmerde geest. Hij heeft als het ware in de top van de psychosfeer zijn kruis geplant, kruisteken van ideë- en agapèsfeer, van ongehinderd begrijpen en beminnen.

De (oude) historie rondom de verwekking van Jezus van Nazareth

Ignatius van Antiochië schreef zo rondom het jaar 100 van onze jaartelling dat 'onze God Jezus Christus door Maria in haar schoot werd ontvangen volgens de beschikking van God, uit het zaad weliswaar van David maar toch van de H.Geest'. Ik moet hier wel denken aan de fraaie symbolieke term *Virga Jesse* ofwel twijg van Jesse. Maar dat zaad van David zal dan toch wel afkomstig moeten zijn geweest van Jozef, nazaat van David. De terminologie in het latere kerkgebruik '*sub obumbratione spiritus sancti*', onder de overschaduwning van de H.Geest, laat het feit van de geslachtsdaad tussen man en vrouw geheel onverlet en gaaf.

Want onverlet en gaaf is de geslachtsdaad uit liefde: zij is een fundamenteel evolutiegegeven. Aristides zei het rond het jaar 140 al wat minder uitdrukkelijk, namelijk 'dat het voor een punt van het christelijk geloof moet worden gehouden dat de zoon van de allerhoogste God uit een joodse maagd het vlees heeft aangenomen'. Er wordt niet gesproken over het zaad van David. Ik schrijf dit niet uit muggenzifterij, maar om een lijn weer te geven welke naar een puur dogmatische mariologie heeft geleid.

Weer ongeveer een halve eeuw later schrijft Hyppolitus dat 'God het Woord uit de hemel is neergedaald in de H.Maagd Maria om uit haar het vlees aan te nemen en om hem te verlossen die gevallen was en om aan de mensen die in zijn naam geloven, de onsterfelijkheid te schenken'. Hier wordt dus de exclusieve idee van verlossing via onsterfelijkheid gesteld.

In de eerste helft van de vierde eeuw schrijft dan Ephraïm in vierkante bevoordingen dat 'Hij die van eeuwigheid gelijk is aan de Vader, in de schoot van Maria kind is geworden en dat deze maagd moeder is geworden' en dan nogmaals ten overvloede 'met behoud van haar maagdelijkheid zonder dat haar zegel geschonden werd'.

En als dan het aspect van de geslachtelijke verwekking is weggesublimeerd, komt de menselijke twijfel met een andere vraag aanzetten, namelijk of Jezus misschien maar in schijn en niet echt mens is geweest. Zo schreef Alexander, bisschop van Alexandrië, in 328, dat 'onze heer Jezus Christus niet alleen maar in schijn maar ook in werkelijkheid het vlees gedragen heeft dat hij had aangenomen uit Maria *theotokos*, de Godbarende.

De twijg van Jesse heeft gebloeid, de maagd van Jesse heeft gebaard

Maar ook dit bekende gezegde laat de geslachtsdaad als bevruchting voor nieuw leven intact. De leer wordt tenslotte nog eens in plastische taal neergeschreven door Augustinus, die leefde van 354 tot 430: 'Deze dag, Kerstmis, is voor ons niet geheiligd door die zichtbare zoon, maar door zijn onzichtbare schepper zelf, toen de maagd en moeder uit haar vruchtbare schoot en zonder schending van haar maagdenvlies Hem voor ons baarde en zichtbaar maakte. Als maagd ontving zij, als maagd baarde zij, maagd was zij toen zij zwanger werd, maagd toen zij hem voortbracht, maagd voor altijd'.⁴

Deze leer kon ontstaan in een klimaat van omliggende cultuurgebieden, zoals bijvoorbeeld de Griekse en Egyptische, waar ook onsterfelijke goden op bijzondere wijze geboren konden worden. Deze dogmatische leer is bevestigd door een nog verder doorgetrokken leer welke stamt uit het boek *Genesis*. De in dit boek tot

⁴ Zie p. 97 ev. van mijn genoemde boek en de daar vermelde bronnen.

leven komende eerste mens, Adam, heeft de dood over zich afgeroepen door te eten van de vrucht van de boom van kennis van goed en kwaad. Door deze zonde, die is overgeërfd, had de mens zijn onsterfelijkheid verloren. Jezus nu is de nieuwe Adam geworden en heeft het onsterfelijke leven dat de oude Adam te grabbel had gegooid ook voor zijn gehele nageslacht weer in ere hersteld. En evenzeer is zijn moeder, Maria, de nieuwe Eva geworden. Want zoals de oude Eva zich van God had afgewend door te zondigen, zo heeft Maria zich vrijwillig aangeboden als de dienstmaagd van de Heer om de verlosser voort te brengen.

Ook Teilhard heeft nagedacht over La Tige de Jesse

Hij spreekt over Maria als over de koningin en de moeder van alles, de ware Demeter. De Griekse godin Demeter was de godin van de vruchtbare moederschoot, zowel van de aarde alsook van de vrouw. Zeer bekend waren destijds de *Thesmophoria*, de Demeterfeesten, tijdens welke gehuwde vrouwen vruchtbaarheidsrituelen uitvoerden. Demeter werd vereerd in een tempel, genoemd *thesmophoreion*. Zij werd afgebeeld als een statige vrouw met een krans van korenhalmen op haar hoofd en een fakkel in haar hand. Zij droeg de bijnaam *hè thesmophorè*, uitvaardigster van goddelijke wetten.

Elders spreekt Teilhard zeer geëxalteerd over Maria, zo bijvoorbeeld waar hij zegt dat de diepe en gratuite finaliteit van het universum plotseling zal dóórbreken met het aanbreken van de dag van de maagd. En haar zoon Jezus wordt door zijn dood en verrijzenis Christus en die mystieke figuur van Christus heeft nog niet haar volle groei bereikt. Want, zo zegt hij, in laatste instantie dient alle geschapen activiteit tot de voortzetting (*prolongation*) van deze verwekking (*engendrement*). De eindconclusie van Teilhard luidt dat Christus juist het eindpunt van de natuurlijke evolutie van de wezens is.⁵

God Geest, God van de zingeving, Theos Gnomè

Zolang wij op aarde leven, is onze geest gebonden aan, verstrengeld met de materie. Wij, mijn vrouw en ik, bidden dagelijks in ons Onze-Vadergebed: 'En zo wilt U Uw Geest in ons op het goede gericht houden'.

Als wij verderleven, los dus van de materie, belanden wij in het exclusieve domein van de *psuchè*, van het exclusief spirituele, na-natuurlijk, *meta (ta) fusika*, postnaturalis. Dit domein wil ik graag benoemen met de term God Geest, God van de zingeving, *Theos Gnomè*⁶, het domein waar de *Spiritus Domini*, de Geest van de Heer, verder leeft in het kruisteken van de ideë- en agapè sfeer. Het leven is

⁵ Zie p. 98 van mijn genoemde boek en de daar vermelde bronnen

⁶ Van de drie Griekse woorden voor geest: *hè psychè*, *hè gnomè* en *hè frèn*, heb ik bewust gekozen voor *hè gnomè*, kenvermogen, gedachte, geest, zin, verlangen, inzicht, bedoeling, verwachting, kenteken. Zie Grieks woordenboek Van den Es en Francken, Wolters, Groningen 1983 Ned.-Griekse deel achterin.

gemu-teerd van *eiso-fusiek* naar *metafusiek*. God is vooraf aan, binnen in en navolgend op al het gewordenen. Hij is èn God Verwekker èn Mensenzoon èn Geest, *Goneus-Ekgo-nos-Gnomè*. Hij is Zijn, Wezen van alles en allen, drievoudige Heelheid, *TrisHagion* bij uitstek.

In het artikel *Le Coeur du problème* vraagt Teilhard zich af waarom men heden-tendage, dat was in 1949, God nog voorstelt aan de mens alsof er in tijden niets veranderd is. Daarom heeft hij niet meer het beeld van God, *la figure de Dieu*, voor ogen zoals hij hem zou willen aanbidden. En dat wordt dan maar afgedaan met beoordelingen als een niet te weerhouden atheïsme of als een onstuitbare ont-christelijking, *déchristianisation*, waaraan onze tijd dus kennelijk toevoegt: Godsverduistering.

Je vraagt je natuurlijk wel af, wie Teilhard bedoeld kan hebben met 'men'. Maar als je verder leest, wordt dat wel duidelijk. Hij zegt namelijk dat hij aan de direct dan wel indirect bij de leiding van de kerk betrokkenen duidelijk wil maken waar precies de wortel van deze foutieve voorstelling van zaken zit en ook, op welke manier door simpele aanpassing het verval van de religieuze en christelijke evolutie van de mensheid is om te buigen.

Als intellectuele jezuïet, opgegroeid in de boezem van de kerk en overal rond-gereisd hebbende, voelde hij zich genoodzaakt om het uit te schreeuwen: "De meest actieve zones van het vrije denken en zoeken....ze dwingen me om het uit te schreeuwen." ⁷ Hij wijst dan op de tot dan toe traditioneel naar omhoog gerichte manier van Godsaanbidding en op de nieuwe onstuimig voortstuwende beweging van de transhominisatie. De eerste, zo zegt hij, is simpelweg te omschrijven als het christelijke streven en het tweede als communistisch/marxistisch streven, geloof in God enerzijds en geloof in de wereld anderzijds. De laatste is op zich niet in staat om de aarde in voorwaartse beweging te brengen evenmin als het christelijke geloof in zijn oude uitleg, *dans son explication ancienne*, nog in staat is om de wereld naar omhoog, *vers le Haut*, op te heffen. En daarom zal de distinctieve functie van de kerk erop gericht moeten zijn om al het Menselijke in de Mens, *tout l'Humain en l'Homme*, te kennen en te kunnen christianiseren.

Wat schiet de kerk er nu mee op om dat ultrahumane aardse streven, die nieuwe aspiratie, te ontkennen of te geringschatten of zelfs te veroordelen zonder te proberen om haar te begrijpen? Teilhard verwijt het kerkelijke bestuursapparaat dat het ondergehumaniseerd blijft, *sous-humanisé*. Daarom kan de kerk haar eigen gelovigen niet langer meer tevreden stellen.

⁷ p. 90 van mijn genoemde boek en de daar vermelde vindplaats. Veel gegevens van de oude maria-logie heb ik gevonden bij P.N.J. van Doornik *Waar staat dat in de Bijbel?* Uit. Pax, Den Haag 1957

Hoofdstuk 8 van mijn boek heet: Evolutietheologie en katholicisme. Beide termen heb ik bedacht en ik zal ze in mijn volgende artikelen uitwerken. Graag wil ik deze aflevering van mijn verhaal als volgt afsluiten: Teilhard heeft zijn evolutiewetenschap ondergeschikt gemaakt aan zijn kerk/godsdienstige overtuiging. Daarbij moeten we wel bedenken dat hem niet de tijd en de gelegenheid zijn gelaten om zijn dogmatische benadering om te zetten in een meer symbolisch georiënteerde benadering. Hij zou dan wellicht meer oog hebben gehad voor de universele vruchtbaarheid van de moederschoot van aarde en vrouw in het kader van de universele leefdrang van materie. Maar hij heeft wel zoals we al in jrg. 3 nr. 2 van *GAMMA* naar voren brachten, nagedacht en geschreven over *matière spiritualisée en esprit matérialisé!*

Wij zijn weer verenigd...! Hartelijk dank voor de post die Mieke en ik van u tijdens mijn ziekte mochten ontvangen.

STOF TOT NADENKEN

Ton Borsboom

Stof tot nadenken heb ik genoeg na het lezen van de boeken van dr. Joanne Klink, theologe van reformatorische huize. In de afgelopen vier (vakantie)weken heb ik de volgende boeken van haar gelezen: *Het onbekende Venster*", *Het Open Venster* en *De onbekende Jezus*. Bij elkaar zo'n kleine 680 pagina's tekst, die zich niet laten samenvatten in een kort bestek. Ik wil van deze rubriek geen boekbespreking maken, maar alleen de aandacht vestigen op zaken, die ons tot nadenken zouden kunnen stemmen. Dit is ook het uitgangspunt van dr. Joanne Klink. Zij wijst op zaken, die zich afspelen tussen hemel en aarde, waarbij niet iedereen zo maar stil staat en die door sommigen zelfs bot worden afgewezen. Zij neemt geen standpunt in, maar wil haar lezers slechts voor deze zaken interesseren en waarschuwt hen ervoor daar niet zo maar klakkeloos aan voorbij te gaan. In haar werk zijn verschillende rode draden te onderkennen.

De eerste rode draad, die zich aftekent, is de kritische houding, die Joanna Klink inneemt tegenover de theologie en de theologen, waartoe zij zichzelf ook rekent. Zo verwijt zij de officiële theologie, dat deze te snel een afwijzende houding aanneemt tegenover zaken die nieuw zijn en in de beleving van de moderne mens soms een niet onbelangrijke rol blijken te spelen. Zij wijst bijvoorbeeld op de New-Agebeweging, het nieuwtijdse denken. Aan de hand van citaten laat zij zien, dat kerkleiders vaak een tweeslachtige houding aannemen ten aanzien van dit nieuwtijdse denken. Bepaalde aspecten worden zonder meer afgewezen, omdat ze niet passen in het dogma, andere ondervinden echter waardering. Men is niet altijd consequent. Voor de teilhardiaan is dit echter niet vreemd. Is met het gedachtegoed van pater Teilhard de Chardin niet hetzelfde gebeurd? Joanna Klink vraagt van de theologie, dat zij zich - zonder al te snel een oordeel te vellen - openstelt voor de nieuwe ervaringen van mensen. Dat spreekt mij als theoloog aan.

Een tweede rode draad laat zich het beste duiden als 'het kosmische karakter van het leven'. Zij zegt hierover: "Als alles energie is, trilling, dan moet God toch de Oerbron van energie zijn, het toppunt van energie". Teilhard de Chardin schreef: "De oerenergie van het heelal is de liefde! De goddelijke liefde als oorsprong van al-wat-is." Verderop schrijft zij: "Zeker, we kunnen getuigen van een unieke gebeurtenis: de incarnatie van de Christus, van de liefde van de Schepper, in een mens. Maar zou deze goddelijke liefde zich verre gehouden hebben van andere volken, andere planeten? Als God God is, moet Hij de meest 'holistische', de meest universele zijn, ook Christus, de naar zijn schepping toegevendende liefde."5 Deze beide citaten hebben mij mezelf doen afvragen of Joanne Klink geen teilhardiaanse is? Het klinkt allemaal zo teilhardiaans. Wie *Het goddelijk Milieu* van Teilhard de Chardin heeft gelezen vindt hier aardig wat stof tot nadenken.

De laatste rode draad zou ik willen kenmerken als 'de nieuwe aarde, de nieuwe kosmos is komende'. Er breken af en toe in haar werk gedachten door, die een teilhardiaan sterk doen denken aan de noösfeer, zoals die door Teilhard de Chardin is beschreven. Doch er is veel meer. Ze verhaalt van ervaringen van kinderen, die aangeven, dat ze uit een andere (leven)sfeer komen. Het blijft een beetje in het midden of hier reïncarnatie in het spel is. Bij sommige ervaringen wel, bij andere weer niet. Bij de laatste groep komen kinderen en volwassenen voor, die vertellen dat zij met een opdracht zijn gestuurd. Die opdracht luidt in veel gevallen, dat zij de mensen erop moeten wijzen, dat er andere tijden op komst zijn. De aarde gaat naar een hoger 'trillingsgetal', en dat betekent naar een toenemende vergeestelijking van de materie. (De noösfeer van TdC?) Via de regressietherapie komen ervaringen boven, die duiden op reïncarnatie van zielen, die het 'over' moeten doen. Er wordt verhaald van vorige levens in 'hemelse' sferen waarin men heeft verkeerd. Ook hier de tendens dat de aarde nu in een overgangsfase verkeert. Allerlei zaken duiden daarop, zoals het mondiale denken, een wereldeconomie, een allesomvattende liefde. Sluit het idee van Pieter Kooistra hierbij aan?

Daarnaast worden nog een aantal boodschappen uit andere sferen genoemd, die via menselijke media tot ons komen. Er zijn mensen, die zeggen te spreken in opdracht van Christus. Datgene, wat wordt verteld, sluit ook weer aan op het teilhardiaanse denken. De aarde, de hele kosmos gaat veranderen. Er komt een einde aan verdriet, pijn, lijden en dood.

Na lezing van deze drie boeken blijven veel vragen over. Ze roepen meer vragen op dan ze beantwoorden. Wie of wat ben ik als mens? Waar ben ik vandaan gekomen? Heb ik mijn ouders zelf uitgezocht? Besta ik al van eeuwigheid als een vorm van een goddelijke vonk met een bepaald trillingsgetal, die gezocht heeft naar een passend lichaam? Heeft dit te maken met het bewustzijn, dat latent in de materie aanwezig is? Of wordt de materie zich juist bewust door incarnatie van de goddelijke vonk? Is de pre-existenteleer over Jezus Christus toch meer dan alleen een theologisch hoogstandje om te verklaren wat niet te verklaren is? Kortom, genoeg stof tot nadenken. Hebben wij, teilhardianen, het visioen van pater Teilhard de Chardin wel voldoende begrepen en onderzocht? Heeft de pater dingen gezien, die hij alleen maar kon verwoorden, zoals hij ze heeft verwoord, menselijk, en daarom tekortschietend? Is convergentie wel het alles beslissende in de kosmos? Ik vermoed dat Teilhard de Chardin meer heeft gezien dan in zijn werken tot uitdrukking komt. Misschien is het zinvol naast de materiële kant van zijn denken meer aandacht te schenken aan het spirituele. Het is misschien een zoektocht die lonend is.

Pro-GAMMAatjes

Het Bahá'i Geloof en zijn wereldgemeenschap:

- De fundamentele lering van Bahá'i berust op het geloof in de eenheid van God, de eenheid van godsdienst en de eenheid van de mensheid; religieuze waarheid is daarin niet absoluut, maar relatief; de goddelijke openbaring een voortdurend en voortschrijdend verschijnsel; alle grote godsdiensten van de wereld zijn goddelijk van oorsprong en hun missies zijn opeenvolgende stadia in de geestelijke ontplooiing van de menselijke samenleving.
- Omdat het Bahá'i-geloof leert dat de bevordering van harmonie en eenheid het doel van de godsdienst en dat godsdienst het beste middel is voor het bereiken van vrede en geregelde vooruitgang in de samenleving, daarom verschaffen de Bahá'i-geschriften in 700 talen de blauwdruk voor instellingen, nodig voor de totstandkoming van vrede en wereldorde, zoals een wereldfederatie of gemenebest, een wereldeconomie, enz.
- de internationale Bahá'i-gemeenschap heeft een raadgevende status in de ECOSOC (de Economische en Sociale Raad van de VN) en bij UNICEF,enz.
- het Bahá'i-geloof is niet-politiek. *Geen Bahá'i is het toegestaan* mee te doen aan partijpolitiek of 'n andere politieke functie te aanvaarden. *Bahá'is worden zowel individueel als collectief gelast* de wetten van hun respectieve staten te gehoorzamen alsook het gezag van de daar ingestelde regeringen.
- alle Bahá'i-verkiezingen vinden plaats *met geheime stemming*, zonder kandidaatstelling of stemmenwerving.

Noot van de redactie: Het artikel op de volgende bladzijde is geschreven vanuit het Bahá'i-geloof, dat in vele punten de filosofie van Teilhard de Chardin onderschrijft en steunt. Moeilijk wordt het de cursieve tekstgedeelten hierboven daarmee te verenigen, omdat TdC wars is van elke dwang. Voor een gedachtewisseling op dit punt staat ons blad natuurlijk open!

Een andere visie op de reïncarnatiegedachte

Rob Borrius

Als we de wereld om ons heen bestuderen, dan blijkt dat alle verschijningsvormen bestaan uit energie. Je zou energie kunnen vergelijken met water. Het is vloeistof, maar kan ook vast worden als ijs of verdwijnen als gas, waterdamp. Iets dergelijks kunnen wij waarnemen bij energie. Wij kunnen energie ervaren als straling, als licht - denk aan röntgenstraling en kosmische straling - maar daarnaast ook als materie, dat is gestolde energie, zoals in atomen en moleculaire stoffen. Verder bestaat er puur onstoffelijke energie, een kracht die zich uit in onze gedachten, in telepathie, liefde, uitstraling, haat, destructie. Alles wat zich aan ons openbaart is een vorm van energie. Energie gaat nooit verloren.

Zo bezien is herinnering ook een vorm van energie. Alles wat we doen en ervaren wordt bewaard in ons geheugen. Ook al kunnen we ons sommige dingen niet meer herinneren, met enige moeite en met bepaalde technieken is dat boven water te halen. Het blijkt dat niet alleen dieren en planten, maar ook cellen en atomen een soort geheugen hebben. Bij de mens is dat duidelijk te zien bij de ontwikkeling van het embryo tot aan de geboorte. Vele stadia van evolutie van het leven op aarde zijn daarin terug te vinden.

Zo bestaat de mens uit miljoenen cellen die allemaal hun plaats in het lichaam weten en de taak die zij hebben te vervullen in de verschillende organen. Dit alles nadat ze zijn ontstaan uit één eicel en één zaadcel. Is dit geen ontzaglijk groot wonder? Hoe zou zo iets tot stand kunnen komen zonder een soort geheugen? En nu hebben we het alleen nog maar over ons stoffelijk lichaam. Tegenwoordig weten we dat de mens ook nog een onstoffelijk lichaam heeft, dat het stoffelijke geheel doordringt. Men spreekt in dit verband van een etherisch lichaam, van aura's, chakra's enzovoort.

Het is nog niet zo lang geleden dat de mens een visie op de wereld had die we het mechanistische wereldbeeld noemen. Alles wordt hierin beschouwd als een soort machine. Dat beeld is ontstaan toen men de machines uitvond. Tegenwoordig begint men hoe langer hoe meer in te zien dat wij het leven in al zijn vormen niet op deze manier kunnen verklaren en dat wij op een spirituele manier moeten leren denken. Zo is ook het beeld aan het veranderen dat wij hadden van onze planeet als van een steenklomp met een hete kern. Het besef wint veld, dat onze aarde ook een soort levend organisme is, waarvan wij deel uitmaken. Dit levende organisme probeert zich te herstellen van de aanslagen, die wij als mensheid op hem plegen. Ik denk daarbij aan de vervuiling, de ontbossing en de atoomproeven.

Vergelijken wij de aarde met de mens, dan heeft die aarde niet alleen een stoffelijke gedaante, maar ook een onstoffelijke. We hoeven slechts te denken aan het magnetisch veld en de andere sferen die de aarde omgeven en doordringen.

Ook een soort aura dus! Zo bezien heeft deze aarde ook een soort geheugen, een sfeer waarin alles wat er in de loop der tijd in en op heeft plaatsgevonden is geregistreerd. In de geschriften van oude wijsgeren spreekt men over 'het geheugen van de natuur'. Er zijn mensen die in dat geheugen kunnen lezen, er vroegere gebeurtenissen in hebben waargenomen, zoals veldslagen.

Het blijkt dat de aarde en de mensheid plus de natuur één geheel vormen, één groot organisme zijn. Steeds duidelijker wordt het ook, dat dit geheel een eenheid is. Alles in dit systeem is onderling afhankelijk, grenzen bestaan niet. Die bestaan alleen in onze gedachten en ideeën. Het gevoel dat wij kunnen hebben van anderen afgescheiden te zijn, wordt verklaard door onze opvoeding. Zo ook, dat ons ik, ons ego, de enige aanwezige leider is van het organisme mens. Met andere woorden, ons bewustzijn is zeer beperkt. Als we in een crisissituatie terechtkomen, of als we ons leven als onbevredigend ervaren, is er een kans dat we op zoek gaan naar 'hogere waarden'. Een kans, dat we zoekers worden en datgene proberen te vinden, wat ons werkelijk gelukkig maakt in plaats van geld, bezit, seks en macht. Daarmee is niet gezegd, dat deze waarden niet een plaats in ons leven zouden mogen hebben, zeker wel. Maar vaak zien we dat ze de mens overheersen in plaats van hem te dienen, dat ze het leven op aarde kapotmaken. De 'hogere waarden' vertegenwoordigen een ander levensprincipe. Zij maken ons duidelijk, dat we niet alleen een 'ik' hebben, dat een leidende functie denkt te moeten uitoefenen, maar dat er ook nog een ziel is, een spiritueel beginsel dat in ons leeft en dat ernaar hunkert om te groeien en dat bij ons overlijden alleen verdergaat in de onstoffelijke werelden. De kern van ons ego, onze persoonlijkheid, die reeds aanwezig was in ons erfelijk materiaal (het DNA) blijft bewaard in ons morfogenetisch veld. Dit veld bevat de blauwdruk van het verschijnsel mens in al zijn diverse mogelijkheden.

Het doel van de ziel is terug te keren tot God en het 'ik' zal daarbij een dienende functie hebben. Het is een stuk tijdelijk gereedschap waar we hier en nu niet buiten kunnen. We constateerden dat de mens een beperkt bewustzijn heeft. Hij kan alleen maar een klein deel van de hem omringende wereld waarnemen. Bepaalde kleuren kan hij niet zien, ofschoon ze er wel zijn. Geluid is voor hem slechts tot een bepaalde hoogte hoorbaar. En zo is er nog veel meer, dat hij niet kan waarnemen. Het lijkt wel of de mens de wereld waarneemt door een soort filter. Alleen de dingen die hij nodig heeft, dringen tot hem door. Radio- en TV-golven kan hij alleen waarnemen met behulp van speciale apparaten. Zou de mens dit beschermende filter niet hebben, dan zou hij knettergek worden van alles wat op hem af komt. Zo te zien hebben mensen die paranormale waarnemingen doen een filter om zich heen dat meer doorlaat. Zo kan het gebeuren dat sommige mensen flarden uit het geheugen van de natuur kunnen opvangen en gebeurtenissen kunnen waarnemen die al hebben plaatsgevonden. Er zijn gevallen bekend waarbij het filter geheel of gedeeltelijk is weggefallen, bijvoorbeeld bij mystieke ervaringen, meditatie. Soms spreekt men dan van een 'kosmisch bewustzijn'.

De evolutie van de mensheid beweegt zich nu in de richting van een wereldbewustzijn. Een besef dat wij allen met elkaar zijn verbonden, dat wij één organisme vormen dat op weg is naar het doel van de Schepping. Het besef, dat wij zijn als de bladeren van een boom of als de druppels van de oceaan zoals Bahá'u'lláh zegt. In al onze verscheidenheid zijn wij als één grote familie, één broederschap die voorbestemd is om deel uit te maken van het Koninkrijk Gods. Dat is de evolutie van de mensheid. Het is niet een idee, dat je kunt napraten, maar een diep spiritueel gevoel.

Datzelfde komt tot uiting in de geschriften van Teilhard de Chardin, waarachter zich ook Peter Russell schaaft in zijn boek *Wereldbrein' (De aarde ontwaakt)*, Uitgeverij Ankh-Hermes, Deventer 1986.

In het licht van de voorgaande beschouwingen wordt het nu wel duidelijk, dat er een andere visie mogelijk is op het verschijnsel reïncarnatie. Als de mens gevoelig is voor beelden uit het geheugen van de natuur of in staat is informatie te ontvangen uit de vibraties van het morfogenetisch veld, omdat zijn filter wat meer openingen heeft of krijgt door bepaalde technieken, dan lijkt het voor die mens zo alsof hij dat vorige leven zelf heeft beleefd. Aangezien deze theorieën moeilijk te bewijzen zijn, zal er nog heel wat onderzoek moeten worden gedaan. Voor ons leven op aarde is dat echter niet van levensbelang, omdat wij in het hier en nu al het mogelijke moeten doen om de groei van onze ziel te bevorderen en te leven volgens de 'hogere' inzichten die wij mochten ontvangen van de Boodschappers van God, met name van Ba-ha'u'llah, de stichter van het Baha'i-geloof. Het gaat erom dat wij de juiste keuzes maken en dat wij op een positieve manier reageren op de mensen en de gebeurtenissen om ons heen.

Dit wordt zo treffend gezegd in het gebed van Baha'u'llah:

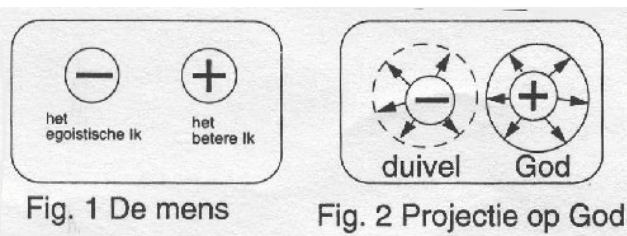
"O mijn God, o mijn God! Verenig de harten van uw dienaren en openbaar hun uw verheven plan. Mogen zij uw geboden nakomen en bij uw wet verblijven. Help hen, o God, in hun streven en schenk hun de kracht U te dienen. O God, laat hen niet aan zichzelf over, maar leid hun schreden met het licht van uw kennis en verblijd hun hart met uw liefde. Waarlijk Gij zijt hun Helper en hun Heer."

De androgyne mens in het licht van Teilhard de Chardin

Hans Richter

De lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van de menselijke soort duurt nu reeds vele eeuwen. Teilhard de Chardin voorspelt, dat ze uiteindelijk uitmondt in het punt Omega. Hieronder vragen we ons met anderen af, hoe deze evolutie tot nu toe is verlopen en aan welke voorwaarden het wereldbewustzijn zal moeten voldoen om tot dit punt Omega te geraken.

In een ver verleden is in de mens het besef ontwaakt, dat er een negatief en een positief element in hem werkzaam zijn. Het egoïstische ego is de sterke component, die ons verleidt tot zelfzuchtig gedrag en het in de regel wint van het betere en zwakkere ego (fig.1). Ongeveer tienduizend jaar geleden is de menselijke samenleving zover gegroeid, dat een eerste vorm van samenwerking in groepsverband voor de stabiliteit ervan nodig wordt.

De mens beseft, dat het sociale, betere Ik in groepsverband tegen de egoïstische partner moet worden beschermd en hij roept de hulp in van een hogere macht. Deze hogere macht met de naam God is in eerste instantie een machtige projectie van het betere Ik en verleent de zwakke kracht steun bij de belangrijke beslissingen, waarin het eigen voordeel tegen het groepsvoordeel wordt afgewogen. Helaas blijkt ook het egoïstische Ik over een machtige projectie te beschikken en zo staat de duivel weldra tegenover God (fig.2).- Er is een nieuw hulpmiddel tegen het egoïstische ego nodig.

Plato's vierarmige mens

In dit verre verleden groeit er bij de mens reeds het vage besef, dat er sinds de verdrijving uit het aards paradijs iets verloren is gegaan. Man en vrouw beseffen, dat zij uit elkaar zijn gegroeid, en zo ontwaakt in hen beiden een brandend verlangen naar de de vroegere verbinding. De grote filosoof Plato (427-347) beschrijft dit eeuwenoude verlangen op een buitengewoon plastische manier. Hij schildert in zijn *Gastmaal* hoe de mensen oorspronkelijk vier armen, vier benen, twee gezichten en twee ruggen hadden, dat zij gevaarlijk waren voor de goden, en hoe ze daarom door deze in twee delen werden gebroken. De twee helften zoeken elkaar nog steeds. En gevonden hebben ze elkaar tot op heden niet. Plato grijpt in deze gelijkenis terug op een voorhistorisch idee. De mens heeft dit idee al vanaf den

beginne opgeslagen in datgene, wat hem het meest dierbaar was: de naam van zijn opperste Heer. In *GAMMA* 3/1 werd op blz. 11 ev. al uitvoerig uiteengezet hoe we het vrouwelijk en mannelijk element in alle voorchristelijke godennamen kunnen terugvinden. Dyäus Pita, Jupiter, Jovis, Jehovah, IO, Dio, Dios, Deus, Zeus, Dieu... het zijn in feite androgynse namen. Het androgynse verlangen is ons door de eerste mensen overgeleverd, het is het oudste, dat wij hebben geërfd. Het is echter niet alleen een idee, het is tevens een probleem. Ook Plato kon de oplossing ervan nog niet leveren.

Het boeddhisme

In het boeddhisme slaagt men er door langdurige meditatie en concentratie in het egoïstische ego uit te schakelen door het Ik weg te cijferen. Het betere ego wordt geprojecteerd op de ware identiteit van het ideale Ik. Het oerbeeld wordt daarbij vernietigd en het Ik verdwijnt van het toneel (fig.3).

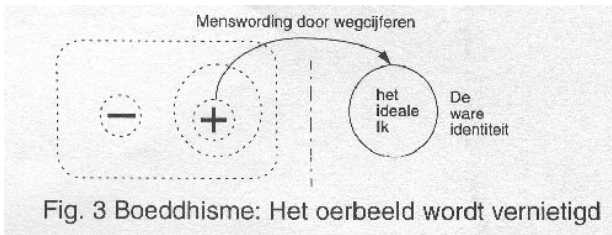
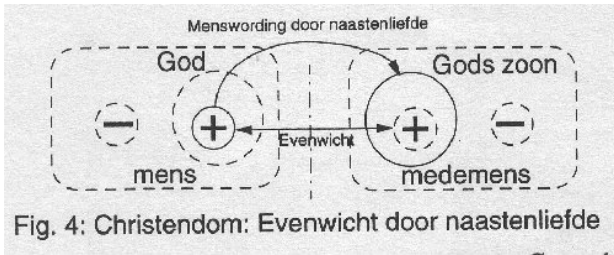

Fig. 3 Boeddhisme: Het oerbeeld wordt vernietigd

Het Ik gaat op in de grote gemeenschap. Deze overgang vindt zijn uitdrukking in het heilige woord *Tat twam asi*, wat betekent "Dit zijt gij", dat als groet tegen iedereen onderweg wordt uitgesproken. De bewustzijnsvorming van de mens ondergaat erdoor in het boeddhisme een indrukwekkende verandering. Vrijwel geen enkele boeddhist zal zijn houding omwille van een andere filosofie willen opgeven. En het is dan ook geen andere religie gelukt het boeddhisme van iets anders te overtuigen, laat staan het te verdringen. Het boeddhisme is dan ook buitengewoon effectief gebleken. Helaas moeten we echter vaststellen, dat het betere ego erin tegelijk met het egoïstische ego verloren gaat. Voor de Westerse mens was en is dit verlies van de eigen identiteit over het algemeen nog steeds onverteerbaar.

Het christendom

Het christendom accepteert de zwakke Ik-combinatie en projecteert het betere Ik op het goddelijk element in de medemens (fig.4). Deze menswording door naastenliefde werkt in de eerste eeuwen na Christus goed. Het christendom is in deze periode een religie van vervolging en de christenen zijn martelaars, die door een buitengewoon formaat van het betere ego en een minimaal egoïsme ver boven de overige bevolking uitsteken.

Deze verhouding verandert drastisch, als Constantijn de Grote het christendom in het jaar 324 tot staatsgodsdienst verheft en de bevolking zich massaal laat kerstenen. Dan blijkt het egoïsme in de gemiddelde mens nog steeds de boventoon te voeren en de aantrekkende kracht van de naastenliefde wordt gecompenseerd door het eigenbelang. Weer begint het zoeken naar een aantrekkende kracht voor de samenwerking.

De mystiek van magister Eckhardt (1260-1327)

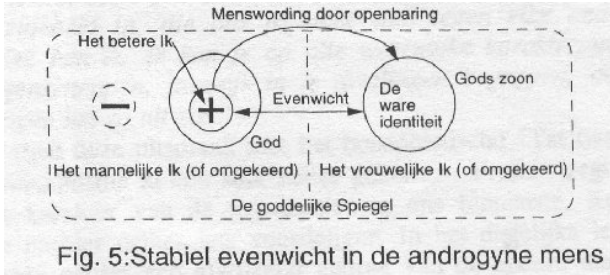
Eckhardt wordt rond 1260 geboren in Hochheim in Thüringen, in de buurt van de stad Gotha. Vermoedelijk stamt hij uit een geslacht van ridders. Waarom hij het leven als landedelman versmaadt en tot de orde der dominicanen toetreedt, is onbekend. De kloosterorde zendt hem rond 300 voor verdere studie naar Parijs en twee jaar later promoveert hij tot magister in de theologie. Daarna mag hij zich meester Eckhardt noemen.

In zijn mystiek beschrijft meester Eckhardt hoe God in de mensziel zijn Zoon opwekt: In onze ziel bevindt zich ons eigen oerbeeld, ons betere Ik. Het is een idee in Gods geest. Zonder dit ideale Ik kan God echter niet zijn. Maar juist daarom, dat wil zeggen, omdat ons Ik in God is opgeborgen, zijn wij meer dan slechts vlees en bloed, meer dan ruimte en tijd, en hebben wij de opdracht onze ware identiteit te vinden. In plaats van Godswording kan men net zo goed van menswording in de ziel spreken. De identiteit, die hier tot leven komt, is onze ware identiteit. Deze wordt door het betere Ik geboren. De ware identiteit beschrijft onze ideale identiteit en het betere Ik projecteert zich op deze ware identiteit. Het androgyne karakter wordt echter pas veel later door Jakob Böhme uitgewerkt.

De androgyne mens van Jakob Böhme (rond 1700)

De schoenmaker Jakob Böhme uit Görlitz legt niet alleen de verbinding tussen Eckhardt en Plato, maar beschrijft daarnaast als voorloper van Teilhard de Chardin de christelijke antropologie. De androgyne mystiek spreekt nog het meest uit het volgende citaat van Böhme: De mensziel wordt door Christus hernieuwd. Vinden wij Christus, dan vinden wij onze redder. Als onze ziel hem ontdekt, zo weet zij: Dat is mijn maagdelijke partner, die ik in Adam verloren heb, doordat zij een mensenvrouw geworden is. Nu heb ik mijn geliefde maagd teruggevonden. Loslaten wil ik haar nu nooit meer...

Adam is voor Böhme de manvrouwelijke, oorspronkelijke mens met het hogere bewustzijn. In de zondeval is deze mens in twee geslachten uiteengevallen en daarbij is de goddelijke wijsheid in de mens verloren gegaan. Door een openbaring vindt de mens zijn ware identiteit terug en Böhme noemt deze hervonden identiteit Gods zoon (fig. 5).

Böhme geeft ons echter de raad: Wij mensen zijn toch steeds op zoek naar de verloren gegane schatten in ons leven. Maar als wij zoeken, dan moeten wij in ons binnenste zoeken en niet daarbuiten. Het is Franz von Baader, die deze draad tientallen jaren later opneemt. Hij combineert dit model van de androgyne mens in man en vrouw, en zo komt het idee van Plato weer tot leven.

De androgyne eenwording - volgens Franz von Baader (ca. 1800)

Benedictus Franz Xaver von Baader, de zoon van een Beierse hofarts, wordt op 27 maart 1765 in München geboren. Nog maar net zestien begint hij in Ingolstadt aan een studie medicijnen. Na zijn promotie beseft hij echter, dat hij niet voor het beroep van arts in de wieg is gelegd. Hij gaat natuurkunde studeren en specialiseert zich in de geologie en mijnbouwkunde. Hij verdiept zich met name ook in het verloop van de industriële revolutie in Groot-Brittannië, die daar veel eerder is begonnen dan op het Europese vasteland. Op een reis door Engeland komt hij in aanraking met de filosofie en na zijn terugkeer beschrijft hij de nieuwe mens als volgt: Zoals de man achter de vrouw, zo zoekt de vrouw achter de man het verloren deel van de hemelse bruid, resp. bruidegom. Dit verlangen naar elkaar is niet lichamelijk, nee, het streeft naar fouterstel en heropname van het verloren gegane, goddelijke spiegelbeeld in de man, zoals in de vrouw. Als wij ons in echtelijke liefde verbinden en in de man respectievelijk de vrouw de wederzijdse androgyne geestelijke echtverbinding met Christus aanvaarden en beleven, dat wil zeggen, ons met Christus verzoenen, dan verbinden wij weer, wat door de erfzonde uiteenviel. Christus is de werkelijke androgyne gestalte van de verlossing. Hij is de hersteller van onze verloren gegane, oorspronkelijke natuur.

Dit bewustzijn wordt in fig.6 schematisch aangeduid. Von Baader maakt met deze beschrijving een begin van eerherstel voor de theorie van het androgyne mensenvrouw, dat in ieder van ons leeft. De manvrouwelijke liefde heeft immers sinds de

dagen van Tertullianus en Augustinus een slechte naam. Von Baader geeft de Eros haar spirituele betekenis terug.

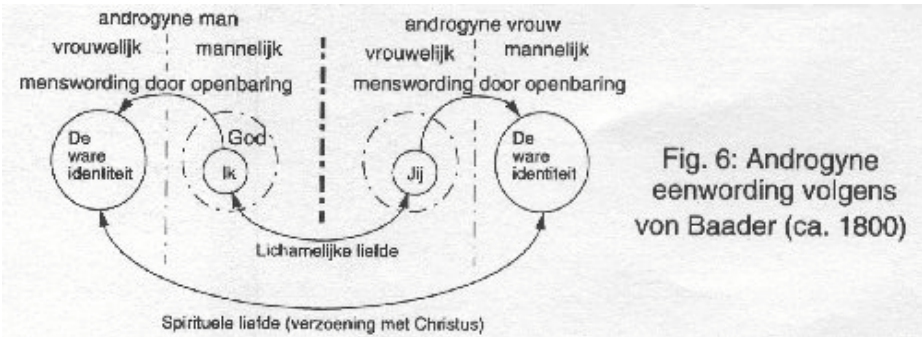

Fig. 6: Androgyn eenwording volgens von Baader (ca. 1800)

De eenwording in de psychoanalyse

Uit de ervaringen van de mystici leren wij, dat de mens eerst de (androgyn) naaste in zichzelf leert accepteren om vervolgens de medemens met zijn goede en slechte zijden te kunnen aanvaarden. De effectiviteit van deze methode wordt door de hedendaagse psychoanalyse bevestigd. De psychotherapeut en socioloog Erich Fromm (1900-1980) schrijft over dit bewustzijn in *Humanisme en Psychoanalyse*: De mens weet, dat hij alle menselijke elementen in zich verenigt, zodat niets menselijks hem vreemd is. Hij kent de vreemde en hij houdt van hem, omdat hij voor zichzelf geen vreemde meer is. Het beleven van het eigen onbewuste element luidt de beleving van de echte medemenselijkheid in, die ons in staat stelt tegen elke andere partner te zeggen: "Dit ben ik. Ik kan je op alle wezenlijke karakterpunten, goede en slechte eigenschappen, ja zelfs in je dwalingen begrijpen, omdat het er in mijn binnenste net zo uit ziet."

Vergelijkt men deze uitspraak met het boeddhistische *Tat twam asi*, dan is men het boeddhisme al een stuk nader gekomen. Fromm zegt niets over het androgyn karakter van de tegenspeler in ons binnenste. Kennelijk is een androgyn partner echter iets voordeliger. In het dagelijks leven accepteren wij algemeen eerder een afwijkend gedrag van de andere dan van de eigen sekse. De andere sekse wordt met andere ogen en een zekere terughoudendheid benaderd. Een gemengd samengestelde groep, waarin beide seksen vertegenwoordigd zijn, heeft een stabiliserende uitwerking op het gedrag van de groepsleden. Daarnaast is het karakter van de andere sekse anders, opwindend, vreemd en geheimzinnig. Zo heeft ook de androgyn tegenspeler in ons binnenste een aantal voordelen in de evolutie van het bewustzijn. Het model met de grotere voordelen wordt daardoor in de loop der tijden bevoordeeld, ook als het voordeel in onze ogen minimaal lijkt te zijn.

De androgyne eenwording in het punt Omega

Teilhard de Chardin voorspelt een sterke groei in het wereldbewustzijn door de toename van de compressie in onze samenleving. Het punt Omega is daarbij de afsluiting van de bewustzijnsvorming van de mens over zijn wereld. Daartoe moeten niet alleen de nieuwe problemen, zoals de hebzucht, maar ook de oude problemen, zoals de strijd tussen goed en kwaad en het verlangen naar de androgyne eenwording, worden opgelost. De filosofen, mystici en psychotherapeuten leren ons, dat de kern van de problematiek niet ligt in de samenwerking tussen individuen, maar in de tweestrijd tussen de twee (al of niet androgyne) gescheiden elementen in onze eigen persoonlijkheid. Hier kan de compressiefactor door groei van de bevolking zo te zien geen directe heilzame werking uitoefenen. Integendeel: de samenpersing kan het egoïsme even goed in de hand werken. Het wereldbewustzijn is echter een onzichtbaar veld, dat zich tussen de mensen bevindt.

Peter van Haperen vergelijkt het met een magneetveld. Van dit veld is immers bekend, dat de ijzeren deeltjes zich niet alleen naar dit veld uitrichten, maar het tegelijkertijd versterken. In het wereldbewustzijn richt de individuele mens zich naar deze veldlijnen en vergroot daardoor de veldsterkte. In dit natuurkundig model versterkt het aantal deeltjes inderdaad de veldsterkte en de uitrichting. Zich uitrichten en daardoor het gezamenlijk veld versterken kan een deeltje echter alleen, als het richtinggevoelig is. Daartoe moet het twee tegengestelde polen bevatten. In de ons bekende modellen van de menselijke ziel zijn ons uit de bovenstaande beschrijving twee polenparen bekend: de polen goed en slecht, maar ook de androgyne polen mannelijk en vrouwelijk in ons binnenste. Een maatschappij, die op de veldverdeling tussen goed en slecht is opgebouwd, is ons, moderne mensen maar al te zeer vertrouwd. Zij voert ook in de toekomst niet tot het gewenste resultaat, omdat zij tot instabiliteit neigt. Om een voldoende veldsterkte op te wekken, moeten wij een ontoelaatbare hoeveelheid kwaad in deze wereld toelaten. De armoede, de oorlogen en onderdrukking smeden de goedwillenden in deze veldsterkte tezamen, maar tegen welke prijs! Het is de prijs van het bloed van de gevangenen en gesneuvelden, de prijs van de angst en het mistroostige verdriet van de onderdrukten en ongeliefden, de prijs van de honger onder de volkeren, die van de welvaart door de uitbuiting worden buitengesloten. Dit veld en deze samenwerking zijn deze prijs niet waard.

Wellicht gelukt het ons het alternatieve, androgyne veld van de mystici weer voldoende sterk en aantrekkelijk te maken. Het werkt immers stabiliserend en inspirerend. Het kan de mensen tot samenwerking brengen ongeacht de sterkte van het veld tussen goed en kwaad. Het kan een stap zijn op weg naar Omega.

Een nieuwe economie

Sybout Jager

Een nieuwe economie kan uiteraard pas tot ontwikkeling komen als er in biologische termen een voedingsbodem voor is. Dit geldt voor elke nieuwe ontwikkeling. *Perestroika* is daarvan een voorbeeld. Een nieuwe economie zal dan ook niet tegelijkertijd wereldwijd tot stand komen. Ergens op de wereld zal een voedingsbodem ontstaan, waarin zich een nieuwe economie ontwikkelt, die zich vervolgens over de wereld verbreidt. Het wereldplan van de Stichting UNO-inkomen voor alle mensen past naadloos in dit proces.

De volgende samenvatting van ruim een eeuw vrijemarkteconomie toont dat het huidige Rusland de beste kansen heeft. Groeiend verzet tegen de vrijmarkt-economie vanuit de klasse van de arbeiders, die de gevolgen als eersten aan den lijve ondervonden, leidde in 1917 tot de eerste uiting van georganiseerd verzet: de Russische revolutie. De westerse landen, niet ten onrechte bevreemd voor navolging, onderkenden onmiddellijk dit gevaar. Zij stuurden geallieerde legers naar Rusland om, zoals Churchill het uitdrukte "het lelijke kind in de wieg te smoren". Deze tot mislukking gedoemde zogenaamde 'interventieoorlog' betekende het begin van zeventig jaar militaire confrontatie tussen Oost en West.

Deze militaire confrontatie verhinderde uiteraard de ontwikkeling van een nieuwe economie als belangrijkste doelstelling van de Sovjetregering na de revolutie. Om het hoofd te kunnen bieden aan de militaire dreiging ontwikkelde zich in de Sovjetunie, kennelijk met succes, de geleide economie. Toen het Oost-West-conflict eind jaren tachtig eindigde, kwam de voedingsbodem voor een nieuwe economie, die vanaf 1917 braak lag, weer beschikbaar en wat belangrijk is, zonder het onkruid van materiële begeerlijkheden dat de westerse landen overwoekert.

Sinds de Russische revolutie in 1917 is de structurele fout in de vrijmarkt-economie steeds duidelijker tevoorschijn gekomen. De rapporten *Grenzen aan de groei* van de Club van Rome en de explosieve toename van werkloosheid, misdaad, popcultuur en sociale onverschilligheid tonen dat niet alleen de arbeidersklasse, maar de gehele wereldbevolking met ondergang wordt bedreigd. Prof. John Galbraith, een gezaghebbend vrijdenker onder de economen, schrijft in zijn boek *De cultuur van de tevredenheid* over de huidige tweedeling in de westerse landen het volgende: "Een kleine meerderheid kan beschikken over de materiële begeerlijkheden die de vrijmarkt-economie uitbraakt en heeft de middelen om de vrijmarkt-economie waaraan zij dat te danken heeft, politiek veilig te stellen. Een grote minderheid is daarvan verstoken".

Een schijndemocratie als een tijdbom onder het 'rijke' westen met meer explosieve kracht dan de tijdbom van de Russische revolutie ontketende. Deze dramatische ontwikkelingen van de vrijmarkt-economie sinds 1917 worden in Rusland ervaren als een bevestiging dat de Russische revolutie gerechtvaardigd was als eerste

uiting van het zelfherstellend vermogen dat gericht is op een nieuwe economie die onze toekomst veilig stelt. Er is in Rusland dan ook geen voedingsbodem voor de vrijemarkteconomie.

De gedachte die ik beluister in gesprekken en opvang uit de nieuwsberichten dat Rusland de potentie mist om het voortouw te nemen in de ontwikkeling van een nieuwe economie, berust op onderschatting van het in werkelijkheid hoge culturele, wetenschappelijke en technische peil in Rusland, dat nodig is om er de bodemschatten te kunnen exploiteren. Een onderschatting die voortvloeit uit misplaatste superioriteitsgevoelens, die hun oorsprong vinden in het Oost-Westconflict en gevoed worden in het eenzijdig op functioneren in de vrijemarkteconomie gerichte onderwijs. Het onderwijs in Rusland is gericht op evenwicht tussen geestelijke en materiële verworvenheden. De huidige pogingen vanuit de Westerse landen om Rusland alsnog tot aanvaarding van de vrijemarkteconomie te brengen met geldelijke steun en import van westerse begerlijkheden zijn dan ook tot mislukken gedoemd.

Opmerkingen van de redactie:

Dit artikel ontleende Sybout Jager aan zijn boek *Wereld zonder Grenzen*, 2e druk, Uitgeverij SERVO te Assen, ISBN 90-71918-77-7, prijs f 29,90.

In *GAMMA* jrg.3 nr.2 plaatsten wij de Analyse van het Bruto Nationaal Product van zijn hand, waarop bovenstaand artikel aansluit. De mening van Jager vindt ondersteuning o.a. in de artikelen als "Regering Vietnam wil af van Westers 'cultureel vergif' (NRC 2-2-1996) en "Verdorven Westen centraal in campagne" (NRC 28-6-1996). In het laatste stuk wordt niet alleen de uitspraak van Zjirinovski aangehaald dat alle rampspoed in Rusland "al tot het jaar 2000 is uitgedacht door het Westen", maar ook die van generaal Lebed: "De Russische cultuur is een hoeksteen van de nationale veiligheid...maar ze wordt bedreigd door seks, geweld en soapopera, die vanuit het Westen de Russische televisie veroveren. Wij zijn het meest intelligente land ter wereld. Vierenzeventig procent van alle uitvindingen in de wereld hebben hun oorsprong in Rusland. Maar ze zijn van ons gekocht of gestolen". Zjoeganov zegt voor een gezelschap van vooraanstaande Russen uit de wereld van cultuur, kerk en wetenschap: "Er is een aanval gaande op ons geloof, op onze zielen". De regisseur Stanislav Govorjoechin in hetzelfde artikel: "Het zal ons nog wel honderd jaar kosten om net zo rijk te worden als de Amerikanen. Maar al binnen drie, vier jaar zijn we net zo dom als zij." En in *Hervormd Nederland* lezen wij op 15-6 onder "Luxe kattenvoer in arm Rusland": 'Een jaar of twee reclame in Amerikaanse stijl heeft voor elkaar gekregen wat decennia communistische propaganda niet is gelukt: echte verontwaardiging bij eerlijke mensen over de uitwassen van het kapitalisme.'

Over onderwijs en opvoeding en de weg naar een reële holistische ecosociale ethiek in de 21e eeuw door Renée-Marie Croose Parry⁸

In juni 1995 had ik het genoegen en het voorrecht een toespraak te houden voor leden van de *Society for Philosophical Research* in Havana. Ik was daarvoor uitgenodigd door Thalía Fung Riverón, professor aan de universiteit aldaar, die een vooraanstaande positie inneemt op het gebied van onderwijs en opvoeding op Cuba. Het onderwerp van mijn toespraak was: "Ecologie in de biosfeer en de persoonlijke verantwoordelijkheid: het overleven van de mensheid en de betekenis van de Cubaanse socialistische ethiek."

Op deze bijeenkomst ontmoette ik María Eugenia de la Vega, die als hoofdredacteur van het blad *Educación* in het onderwerp geïnteresseerd bleek en mij verzocht een artikel hiervoor te schrijven over de invloed die de vermaarde Franse paleontoloog, schrijver en jezuïet Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) had gehad op mijn denken over onderwijs en opvoeding. Dit mede omdat ik hem vrij uitvoerig in mijn redevoering had geciteerd.

Ik had met klem betoogd, dat het noodzakelijk is voor de huidige en komende generaties om kinderen van jongs af aan op te voeden vanuit een holistische visie en een diep gevoel voor het milieu. Het is een *sine qua non* voor de instandhouding van onze planeet en het overleven van de menselijke soort. Ik had ook gesproken over een gevaarlijke trend, die heel wat wetenschapsmensen tegenwoordig opnieuw volgen, om de mens vanuit reductionistische beginselen te verklaren en op maatschappelijk niveau sociaaldarwinistische politiek te bedrijven, waartoe reductionisme steeds meer aanleiding geeft. Dit getuige de dagelijkse uitspraken van de nieuwe republikeinse meerderheid in het Congres van de Verenigde Staten, die het zich ten doel stelt heel wat voorzieningen, die in 60 jaar zijn opgebouwd ten behoeve van de armen, de hulpbehoevenden en de ouderen op het gebied van de sociale zekerheid, opvoeding en onderwijs en gezondheidszorg af te schaffen. Deze ingrepen verschaffen de rijken opnieuw fiscale voordelen, terwijl meer dan 40 miljoen mensen in de VS onder de armoedegrens leven en tientallen miljoenen daarenboven onverzekerd zijn en vaak failliet gaan door

⁸ De auteur is de oprichter van "The Teilhard Centre" in Londen in 1964. Onder voorzitterschap van Joseph Needham, de grote Engelse biochemicus en wetenschapshistoricus, sinoloog en schrijver van *Science and Civilization in China* (16 delen) werkte dit centrum aan het bevorderen van de dialoog tussen geloof en wetenschap, christenen en marxisten. Needham beschreef Teilhard als "de profeet van zijn tijd, niet alleen voor het Westen, maar voor de gehele mensheid" (voorwoord in: Ursula King *Towards a New Mysticism - Teilhard de Chardin and Eastern Religions* - Collins, London, 1980, p. 10) Het artikel werd mij overhandigd door pater dr. Mervyn Fernando na zijn ontmoeting deze zomer met mevrouw Parry in Amerika. Zij schreef het in oktober 1995 voor de Cubaanse krant *Educación* en later bewerkte ze het voor de 8ste Conferentie van Noord Amerikaanse en Cubaanse Filozofen en Sociologen, La Habana, 10-14 juni 1996. In *GAMMA* jrg.1 nr. 2 werd al eerder over "Teilhard en het marxisme" geschreven (blz. 14 ev.). (redactie HvB)

medisch noodzakelijke ingrepen. En alsof dit nog niet genoeg is, staat het Congres thans op het punt milieuwetten en waarborgen voor nietig te verklaren, teneinde begunstigers voor zich te winnen - om nog maar te zwijgen van de aanslag, die het op de Verenigde Naties pleegt door zijn schulden ten bedrage van 1,6 miljard dollar niet te betalen, waardoor deze op de rand van een faillissement gebracht zijn.

De Verenigde Staten, die zichzelf de rol van wereldleider hebben toebedeeld, zouden geen ondermijnender voorbeeld hebben kunnen geven. Zo is het ook geen wonder, dat er zeven miljoen straatkinderen in Brazilië zijn, dat de werkloosheid in Mexico hand over hand toeneemt, dat de Fransen atoomproeven houden die het Mururoa Rif hebben gespleten en het hele Polynesische Atol in gevaar hebben gebracht, dat het gat in de ozonlaag voortdurend groter wordt - en niet te vergeten, dat er elke dag 40.000 kinderen aan ondervoeding en ziekten sterven. Het zijn allemaal zaken, die in de Amerikaanse pers slechts weinig beroering wekken en waarop ook nauwelijks actie wordt ondernomen, als het al gebeurt.

In zijn toespraak tot de Verenigde Naties deed Fidel Castro met klem een beroep op ons om een eind te maken aan dit soort wantoestanden: "Wij eisen het recht op van een wereld zonder hegemonie, zonder nucleaire wapens, zonder recht op interventie, zonder racisme, zonder nationale of religieuze vijandschap, zonder gewelddadige acties tegen de soevereiniteit van volken, zonder universele modellen, die de traditie en de cultuur van de menselijke gemeenschap in haar delen veronachtzamen."⁹ In schrijnende tegenstelling tot de oproep van deze charismatische leider is het alsof op het hoogtepunt van vertrouwen van de wereld in het kapitalisme de antropologische en wetenschappelijk-filosofische rechtvaardigingen voor de 'beestachtige natuur' van de mens (die zichzelf niet kan helpen!) moeten worden verspreid en gepopulariseerd, teneinde - alsof zo iets mogelijk zou zijn - de morele schuld van het kapitalisme aan de ramp af te schuiven, die ons natuurlijke thuis, de biosfeer, en het rijk van de ideeën, waarmee we onze kinderen opvoeden, bedreigt.

Toch zijn er een paar belangrijke uitzonderingen onder de wetenschappers. Zij geloven niet, dat de biologie ons lot bepaalt. Bijvoorbeeld Dorothy Nelkin, professor in de sociologie aan de universiteit van New York en M. Susam Lindee. Samen schreven zij het boek *The DNA Mystique: The Gene as a Cultural Icon*. Het gaat in tegen het idee, als zou er zo iets bestaan als een gen voor misdadigheid, wat onlangs punt van discussie was op een conferentie aan de Universiteit

⁹ Uit de toespraak van dr. Fidel Castro Ruz tot de "United Nations Assembly Special Session" bij gelegenheid van de 50ste verjaardag, 22-10-1995.

van Maryland over "De zin en betekenis van het onderzoek in de genetica en misdadig gedrag". In haar betoog ging Nelkin in tegen diegenen, die beweren dat alle misdaad 'één gemeenschappelijke oorzaak heeft, die te vinden is in een afwijking van de hersenen'. Zij drong erop aan, dat we ons met de werkelijke oorzaken van misdaad gaan bezighouden, t.w. "de sociale omstandigheden, die zo sterk gepaard gaan met geweld. Een biologische gepredisponeerdheid is niet nodig als verklaring waarom een kind onverschillig wordt tegenover menselijk leven, als het dagelijks de kwellingen ervaart van racisme en geweld, zonder enig uitzicht eraan te kunnen ontsnappen." ¹⁰

Teilhard de Chardin zou het met deze uitspraak volkomen eens zijn geweest. Daarvan ben ik overtuigd. Ik wilde slechts om een realistische achtergrond voor mijn lezing over het onderwerp "Teilhard en onderwijs en opvoeding" te scheppen als inleiding wijzen op een paar van de belangrijkste ontwikkelingen ten kwade in de wereld. Verder vind ik het belangrijk er nog even aan te herinneren, dat Teilhard - omdat zijn visie alomvattend, supranationaal en in de ware zin van het woord universeel en kosmisch is - waarschuwt voor een te vroege eenwording overall (*des unions de confusion*) d.w.z. een eenwording voordat de etnische en culturele potenties in elke streek van de wereld tot een zekere bloei, een concrete mate van rijpheid zijn gekomen.

De visie van Teilhard

Ik heb de noösfere genoemd, de sfeer van de geest, die ons rechtstreeks voert naar de denkbeelden en het woordgebruik van Teilhard. Hij immers vormde dit begrip in 1925. Aan vele woorden, die lange tijd hun betekenis ontleenden aan het statisch wereldbeeld van het begin van deze eeuw, gaf hij de beweging van de evolutie. Zo werden van 'complex' de actieve woorden 'complexificeren' en 'complexificatie', van 'amor' 'amoriseren' en 'amorisatie' en zelfs van Christus het 'christische', 'christogenese' en 'christificeren' gevormd. Hoewel veel van deze woorden tegenwoordig zeker in wetenschappelijke werken gemeengoed zijn, was het Teilhard die ze meer dan een halve eeuw geleden introduceerde. Diep door-drongen van de realiteit van evolutie ontwierp en projecteerde hij de toekomst van de mensheid fenomenologisch op de brede basis van zijn geologische, paleontologische en biologische studies. Hij had een belangrijke bijdrage geleverd aan het Chinese bodemonderzoek, dat het terrein blootlegde waar in 1928 de Pekingmens (*sinanthropus pekinensis*) werd ontdekt en nam zijn hele leven met beroemde collegae-wetenschappers deel aan vele prestigieuze internationale expedities.

Teilhard zag de toekomst evolutionair zich voltrekken in de groei van een convergerend planetair menselijk bewustzijn. Het is alsof hij in debat wilde gaan met de hedendaagse reductionisten toen hij meer dan een halve eeuw geleden

¹⁰ Uit een artikel van Dorothy Nelkin, *New York Times* 28-9-1995

schreef, dat de evolutie van de mens vanaf nu plaatsvindt op het gebied van de kennis, van onderwijs en opvoeding en in het proces van mentale en spirituele differentiatie:

Het kan best zo zijn, dat ons brein in zijn individuele mogelijkheden en wijze van penetratie zijn organische grenzen heeft bereikt. Maar de beweging wordt daarmee niet gestopt.

Dicht tegen elkaar aan gedrukt als gevolg van hun groei in aantal en in relaties, samengebracht door de groei van een gemeenschappelijke kracht en de zin voor samenwerking zal de mens in de toekomst deel uitmaken van een soort gemeenschappelijk bewustzijn.

Is het echt mogelijk voor de mensheid verder te leven en te groeien zonder dat zij zich afvraagt hoeveel waarheid en energie er verloren gaat als men die ongelooflijke kracht van de liefde negeert.

Het is in de richting en naar de vorm van één enkel hart dat wij moeten kijken om een beeld te krijgen van de supermensheid, meer nog dan in de richting van één geest.

Deze regels werden geschreven toen de aarde ongeveer twee miljard mensen droeg. Toen Teilhard de zin opschreef: "Dicht tegen elkaar aan gedrukt als gevolg van hun groei in aantal en relaties..." kon hij nauwelijks hebben voorzien dat de mensheid tegen het jaar 2000 zeven à acht miljard mensen zou omvatten, waarvan er een groot gedeelte in elektronische netwerken met elkaar verbonden zijn. Hoewel hij priester was en mysticus, begiftigd met een existentieel vertrouwen en een diep christelijk geloof in de kracht van liefde en sublimatie, gaf hij gemakkelijk toe, dat als de mensheid de roep om samenwerking en amorisatie zou negeren, zij zou kiezen voor een afstervende tak in de evolutie. Dit als gevolg van het ontkennen van elkaar, van zelfzuchtigheid, hebzucht, voortdurende staat van oorlog en zelfs nucleaire slachtingen. Toch bleef hij tot zijn dood geloven, "dat er een dag zal komen, waarop we gaan pogen de energieën van liefde te benutten. Op die dag" - zo zei hij - "zal voor de tweede keer in de wereldgeschiedenis de mensheid het vuur hebben uitgevonden".

Teilhard's geschriften moeten niet worden gezien als in hoofdzaak de aansporingen van een priester. Zij vonden hun grond in de kennis, die hij gedurende tientallen jaren van veldonderzoek had verworven (in Frankrijk, Egypte, Engeland, China, De Gobiwoestijn, Afrika, enz.) en die hem al vroeg ertoe bracht het katholieke dogma van de erfzonde onverenigbaar te noemen met zijn wetenschappelijke bevindingen. Ten gevolge daarvan was hij in 1923 naar China verbannen en werd het hem - een voortreffelijk leraar, die iedereen met wie hij in contact kwam wist te inspireren - verboden om over onderwerpen buiten zijn weten-

schapsgebied te onderwijzen of te publiceren. Pas met zijn dood kwam aan dit verbod, tegelijk met de gelofte van gehoorzaamheid aan de orde van de jezuïeten, voor hem een einde. Ik denk dat het Teilhards trouw aan de orde was en zijn vermogen om het immense verdriet, hem door de Kerk aangedaan, te transcenderen en te sublimeren, wat hem zo'n grote erkenning en invloed bracht na zijn overlijden. Ook onder een hele generatie van priesters en nonnen, van wie er zich later velen hebben ingezet voor de bevrijdingstheologie, toen de honger naar religieuze authenticiteit en actie in Latijns- en Midden-Amerika zijn hoogtepunt bereikte.¹¹

De verwerking van het gedachtegoed van Teilhard in het Franse origineel, dat voor het eerst in het midden van de jaren vijftig verscheen, en van wat zijn Franse biograaf wijlen Claude Cuénot daarover schreef, was van beslissende invloed op mijn ontwikkeling als mens en als intellectueel. Ik kan deze woorden niet beter uitleggen dan in de woorden van Fei Betto in zijn boek over Teilhard, waar hij uitroept: "Hij heeft me geleerd om goed te zien. En goed te beseffen hoe fantastisch die reis is zonder retourbiljet aan boord van de planeet aarde met een snelheid van 30 km per seconde [...] Nadat ik dronken was geworden van zijn geschriften, had ik meer bewondering gekregen voor de sterren, de uitstraling van de zon, de evolutie van het universum en de zekere socialisatie van de mensheid".¹²

Meer in het bijzonder leerde Teilhard mij mijn begrip van de geschiedenis van de mens en de evolutie na Darwin te vergroten, om er het totaal van fossiele overblijfselen van onze dierlijke voorouders en verder terug van de bacteriën bij te betrekken, die drie tot vier miljard jaar geleden in het rotsgesteente waren gevangen. "*Tout se tient*," beweerde Teilhard. Alles hangt met elkaar samen, ondanks de vele en vaak wrede inconsequenties. Evolutie, zo schreef hij, is gelijk aan de toeneming van bewustzijn, en bewustzijn is het resultaat van vereniging, van creatief samengaan - op een steeds hoger en meer gedifferentieerd en differentiërend niveau: van atomen, moleculen en cellen, die zich verenigen om steeds complexer

¹¹ Tragisch genoeg werd deze beweging vanuit het Vaticaan onder paus Paulus VI en paus Johannes Paulus II door het benoemen van conservatieve kardinalen en bisschoppen beperkt gehouden. Onlangs kreeg de Braziliaanse theologe zuster Ivone Gebara op grond van haar progressieve werk m.n. onder vrouwengroeperingen in de Barrio van Camaragibe een spreekverbod opgelegd, terwijl het Instituto Teológico (ITER) in Recife, gesticht door bisschop Dom Helder Camara waar zij lezingen gaf, helemaal werd gesloten samen met andere katholieke instellingen die werden geleid door de groep 'keuzevrijheid voor de armen'. Uit het blad *Orientierung* 15, Zürich, sept. 1995, blz. 183.

¹² uit: Fei Betto *Teilhard de Chardin - Sinfonia Universal*, Série Universidade, Letras & Letras, São Paulo, 1992. Fei Betto is bij vele Cubanen bekend als de schrijver van *Fidel y la Religion*, La Habana 1985. De letterlijke tekst van het bovenstaande luidt in het Portugees: "Ele me ensinou a ver. E a sentir essa maravilhosa viagem sem volta, a bordo do planeta Terra, na velocidade de duase 30 quilometros por segundo." [...] depois de embriagar-me de seus escritos, aprecio melhor as estrelas, o fulgor do Sol, a evolução do Universo, e a relutante socialização da humanidade."

en dan ook steeds bewuster vormen van leven voort te brengen tot aan de verschijning van de mens als persoon - het menselijk wezen, dat niet alleen weet zoals de dieren, maar dat kennis heeft van eigen weten. De mens, die - zoals Teilhard schrijft - 'de boog vormt van de evolutie' of - wat nog meer zegt - 'neg-entropie' schept. Als gevolg daarvan kan het universum worden gezien als een open systeem in en door het menselijk denken, dat op dialectische wijze de tweede wet van de thermodynamica transcendeert.

De wet, die Teilhard daarboven laat gelden, is die van 'complexiteit-bewustzijn'. Hierdoor wordt zijn hele gedachtesysteem bepaald. Ik geloof, dat professor Bernard Tower¹³ het bij het juiste eind had, toen hij ongeveer 30 jaar geleden zei, dat deze wet van Teilhard op een dag zal worden beschouwd als zijnde even belangrijk als de relativiteitstheorie van Einstein. Ik vond het dan ook zeer frappant bij het lezen van de recensies van enkele onlangs verschenen boeken (geschreven dus een halve eeuw nadat Teilhard zijn wet formuleerde) de volgende titels aan te treffen onder de geruststellende kop "Wetenschappers die een studie maken van complexiteit blijven vol optimisme": *Hidden Order - How Adaptation Builds Complexity - At Home in the Universe - The Search for Laws of Self-Organization and Complexity* en *Frontiers of Complexity - The Search of Order in a Chaotic World*.

Het allerbelangrijkste is echter, dat Teilhard mij in staat stelde te begrijpen waarom wij in feite niets zijn door onszelf als individu; dat je als persoon slechts groeit door en in relatie met anderen en door een voorbeeld te nemen, je op te trekken aan mensen die iets voor hun omgeving of voor de wereld hebben betekend. Toen ik eenmaal na verscheidene jaren ervaring met wetenschappelijke boeken, niet in de laatste plaats op het gebied van wetenschapsfilosofie en kybernetica, de betekenis van zijn geschriften kon vatten, maakten deze in mij, zoals in vele anderen, het besef los van de absolute noodzaak door handelen iets aan de toestanden in de wereld te veranderen.

In de nadruk, die Teilhard legt op activering, socialisering en het verantwoord gebruiken van de menselijke energie teneinde de aarde leefbaar te maken (*construire la terre*) ligt een van de meest in het oog springende punten van overeenkomst tussen het denken van Teilhard en Karl Marx. Een ander punt is beider geloof in de mogelijkheid, die in de mens aanwezig is, zichzelf te vervolmaken. In zijn essay over het probleem van het individu en de gemeenschap, komt hij tot de uitspraak, dat "de persoon er uiteindelijk is voor het geheel en het geheel

¹³ Bernard Tower, Brits anatoom en embryoloog aan de Universiteit van Cambridge, Engeland. Tot zijn vertrek naar de Universiteit van Californië in 1970 voorzitter van de Teilhard de Chardin Association of Great Britain and Ireland in Londen. De hier opgenomen uitspraak is ontleend aan zijn boek *Concerning Teilhard - and other Writings on Science and Religion*, Collins, London 1969, p.131 ev.

er niet is voor de persoon. De reden daarvoor is echter, dat het geheel zelf uiteindelijk persoon geworden is" (*Le Tout lui-même est devenu Personne*).¹⁴

Toevallig werd ik door de vele discussies over de denkbeelden van Teilhard betrokken bij de dialoog tussen christenen en marxisten, die in de jaren vijftig en zestig in Europa zo actueel was. Franse, Italiaanse, Britse en Oosteuropese deelnemers aan deze dialoog werden geïnspireerd door de nieuwe opening die Teilhard had gemaakt en die Roger Garaudy er ook toe bracht zijn gevoelige, naar de idee provocerende boek te schrijven *De L'Anathème au Dialogue - Un Marxiste S'Adresse au Concile* (Van banvloek tot dialoog - Een marxist richt zich tot het concilie). Het was gebaseerd op hetgeen hij bij Teilhard had gelezen over de noodzaak om gemene zaak te maken met allen "die geloven dat de wereld nog steeds in ontwikkeling is en dat we tot taak hebben daaraan ons steentje bij te dragen."¹⁵ Garaudy zag in Teilhards visie een perspectief voor allen zonder uitzondering, waarbij een strijdbare inspanning verlangd werd om aan de toekomst te bouwen. Hij weidde in zijn boek uit over de volgende woorden van Teilhard:

"Het is onze menselijke plicht te handelen alsof er geen grenzen zijn aan onze kracht. Omdat wij door ons bestaan alleen al bewuste medewerkers aan het scheppingsproces zijn geworden, dat zich in ons voltrekt en ons hoogstwaarschijnlijk zal voeren naar een doel (zelfs een aards doel), dat veel verhevener en verder weg gelegen is dan we denken, daarom moeten we God helpen met al onze kracht en ons zo op de zaak toeleggen, alsof onze redding alleen van onze ijver afhangt."

Garaudy omschrijft deze interpretatie van het christendom als een "godsdienst van actie" en als een "antwoord niet alleen op het probleem van de verhouding tussen geloof en wetenschap, maar ook op het probleem van de verhouding tussen christendom en maatschappij". Hij legt extra de nadruk op Teilhards conclusie:

"De synthese van de God van de christenen boven ons in het verticale vlak en de marxistische God in het horizontale vlak recht voor ons: dat is de enige God, die wij in de toekomst zullen kunnen aanbidden naar de geest en in waarheid."

¹⁴ P. Teilhard de Chardin *L'Activation de L'Énergie*", Éditions du Seuil, Paris, 1963, p. 58

¹⁵ Roger Garaudy *De L'Anathème au Dialogue - Un Marxiste S'Adresse au Concile*, Plon, Paris 1965. Hiervan is een Engelse vertaling verschenen onder de titel: *From Anathème to Dialogue - The Challenge of Marxist-Christian Cooperation* met antwoorden van Karl Rahner sj. en Johann Baptist Metz, Collins, London 1967, waaruit citaten hier opgenomen zijn van blz. 25 en 46. Roger Garaudy was in die tijd lid van het Bureau Politique van de Franse Communistische Partij. Onlangs was deze nu 84-jarige filosoof in opspraak door zijn kritiek op de processen van Neurenberg in zijn boek *De fundamentele mythes van de Israëliëse politiek*. Pater Abbé Pierre (83), een goede vriend van hem, raakte in dit schandaal door zijn steunbetuiging aan hem betrokken, distantieerde zich echter later van diens anti-semitistische uitlatingen.

Op dit punt aangekomen is het goed ons de definitie van Garaudy in herinnering te roepen van het begrip 'waarheid', als zijnde zowel absoluut als relatief. 'Absoluut', voorzover de waarheid van vandaag al hetgeen is, wat wij hebben, en 'relatief', voorzover de waarheid van vandaag zal worden ingehaald door een grotere, meer omvattende waarheid morgen. Het is evenzeer van belang de lezer in te lichten over twee fundamentele overtuigingen, die Teilhard toevertrouwde aan enkele van zijn beste vrienden. Hij bekende, dat het van levensbelang voor hem was, dat men hem na zijn dood zou zien als degene, die de bewijzen van een leven volgens de logica had nagelaten - "*les traces d'une vie logique*" - en verder, dat het slechts mogelijk zou zijn te weten of hij een missie te vervullen had naar de mate, waarin anderen hem achter zich zouden laten.

Als ik deze wijsheden op me laat inwerken, begin ik te geloven, dat het inderdaad mogelijk is tegelijk authentiek christen en authentiek socialist te zijn, en omgekeerd. Ik zie de convergentie tussen de prediking en het voorbeeld van Jezus van Nazareth zoals de aanhangers van de bevrijdingstheologie die in praktijk brengen enerzijds en anderzijds wat Marx met zijn analyse beoogde en door de idealen van de Cubaanse revolutie en in de levens van Jose Martí, Che Guevara, Fidel Castro en vele anderen werd en wordt uitgedragen. De mogelijkheid is aanwezig voor christenen en socialisten om langs een dialectische lijn samen op te gaan naar een 'absolute toekomst'. Het hoogtepunt van socialistische rijping in communisme, met verachting afgewezen, maar ook verheerlijkt in een samenwerking nu al tussen mensen die hun naasten liefhebben als zichzelf is de absolute toekomst waarnaar we kunnen en moeten streven wil de evolutie van de mens niet tot een mislukking worden. Dit is, geloof ik, wat Teilhard bedoelde, toen hij sprak van het ultramenselijke als stadium in de evolutie. En het is tenslotte ook vervat in de visie van Fidel Castro en de verwachting die hij uitsprak, dat deugdzaamheid "een massaverschijnsel wordt" ¹⁶.

Het ligt in het verlengde van de opvatting, dat vrije educatie en gezondheidszorg door hen die de Cubaanse revolutie leidden niet alleen moesten worden gezien als de basale rechten van de mens, maar ook als de grondslag voor beschaafd samenleven op zich, waarop een sociaal milieu kan worden gevormd, waarin deugdzaamheid "een massaverschijnsel" zou kunnen worden. Wij weten, dat het vermogen om iets te leren bij kinderen onder de tien het grootst is. Ik herinner me van mijn kindertijd hoe mij eigen geest werd ingesnoerd, doordat mijn ogen niet werd geleerd verder te kijken dan het papier waarop ik mijn eerste letters schreef. Het dorp in Beieren, waar ik woonde, was mijn cocon. Ik heb veel tijd van mijn leven

¹⁶ Uit: Sheldon B. Liss *Fidel! Castro's political and Social Thought*, Westview Press, 1994, p.154.
Eerder verschenen in *Granma Weekly Review*, 27-3-1988, p. 6.

nodig gehad om me eruit te bevrijden teneinde beter te kunnen zien en vanuit heelheid, holistisch dus, te kunnen begrijpen.

Een teilhardiaanse kijk op onderwijs en opvoeding

Iemand die zijn hele leven al leraar was geweest opende mij op een Teilhardconferentie in Parijs in het begin van de jaren zestig de ogen voor een nieuwe benadering van onderwijs en opvoeding. Deze stond mijlenver af van de hoe langer hoe meer op prestatie, concurrentie, commercie en nut gerichte leerprocessen van onze tijd, die alleen lijken te zijn ontworpen om consumenten en ondernemers af te leveren volgens het motto, dat je de laatste tijd in China vaak hoort, dat 'rijk worden zaligmakend is'. De indrukwekkende cursussen die hij had ontwikkeld, waren verlucht met dia's voor onderwijs aan kinderen en volwassenen op elk niveau en geïnspireerd door de visie van Teilhard de Chardin op het heelal en de plaats van de mens in de natuur. Het hoofddoel ervan was leraren op te leiden en hen te helpen om leerlingen de ogen te openen op hun weg van de kleuterschool naar basisschool en middelbare school voor de wonderen van het universum: de kosmos met zijn melkwegstelsels, waarin steeds opnieuw sterren worden 'geboren', de zon als een nucleaire smeltoven en de sterrenbeelden aan de nachtelijke hemel. Een les in in het lezen en schrijven van de woorden die daarmee samenhangen zou erop volgen, evenals het tekenen van de sterrenbeelden, de melkweg enzovoort. Alleen als de geest van de leerling tot de uiterste grenzen van het universum is doorgedrongen zou het toegestaan zijn terug te keren naar de maan en de aarde. Door zich een totaalbeeld te vormen van het heelal en de planeet als onze woonplaats zouden kinderen een gevoel voor realiteit ontwikkelen, van onbevangingheid en nederigheid. Hierdoor zouden zij zaken betreffende de aarde en hun eigen land in de juiste verhouding gaan leren zien. Een beschrijving van het hele proces van evolutie zou in volgende lessen gegeven worden: vanaf de barysfeer van de aarde, de hete vloeibare kern met de lavaspuwende vulkanen, tot het ontstaan van onze atmosfeer en van het eerste leven, culminerend in 600 miljoen jaar biologische evolutie. Verder zou de cursus hen meevoeren door een samenvatting van de geschiedenis van het mensdom - vanaf de oudste beschavingen tot aan onze dagen - in één groot lijnenspel.

Ik was geschokt en verdrietig, dat er niemand gevonden kon worden om dit project te promoten en er een belangrijke onderwijshervorming in Frankrijk mee te bewerkstelligen, grootschalig en met alle daarvoor vereiste technische faciliteiten. Thans begrijp ik het natuurlijk: het grote idee mist het onmiddellijke nut in de kapitalistische betekenis van het woord; de methode zou immers holistisch denkende en kritische mensen opleveren en geen raderen voor de machinerie van onze maatschappij.

Als de eerste zeven jaar onderwijs (voor het kind in de leeftijd van drie tot tien jaar) zouden worden gebruikt voor een dergelijke vorm van geïntegreerd onderwijs, waarin kinderen zichzelf leren zien als bewoners van een universum, van een

planeet, die een begin heeft gekend en ook een einde zal hebben zoals ons eigen leven, dan zullen de geesten rijp worden gemaakt voor een verrukkelijk, maar toch rationeel en wetenschappelijk verantwoord perspectief. Door de evolutie van multiculturele dimensies eraan toe te voegen - natuurlijk steeds in voor kinderen begrijpelijke termen via uitleg met dia's en films en met lectuur en schrijfopdrachten erover - zal er een mentaliteit ontstaan van geduld, acceptatie, tolerantie, eerbied voor elkaar, loyaliteit, verantwoordelijkheid en vele andere deugden, die deel uitmaken van het eutopische socialistische ideaal. De herhaling van deze eerste fase op een hoger intellectueel plan voor leerlingen tussen 11 en 18 jaar met aangepast beeldmateriaal en taalgebruik zou een intensieve leergang aardrijkskunde en paleontologie als onderdeel van de algemene geschiedenis van de mens moeten bevatten, alsmede natuur- en wiskunde, algemene en wetenschapsfilosofie, cybernetica, ecologie, talen en beeldende kunsten. Ze zou een organisch geheel dienen te vormen met het onderwijs in de eerste zeven jaar.¹⁷

In het beroepsonderwijs zouden dezelfde principes kunnen worden toegepast. Maar hier zou het accent moeten liggen op de geschiedenis van de kunsten, nijverheid, mechanica, bouwkunde, enzovoort en vervolgens op de behoeften van onze tijd binnen het spanningsveld van het milieu. Dit zou voor Cuba erg relevant zijn, waar volgens de minister van buitenlandse zaken Roberto Robaina zoveel ouders voor hun kinderen streven naar het volgen van universitair onderwijs terwijl het land zo'n grote behoefte heeft aan metselaars, timmerlieden, monteurs enz. Er kan een generatie opgroeien met een nieuwe creatieve en dynamische relatie tot verleden, heden en toekomst, als we de jonge mensen historisch besef weten bij te brengen en een beeld van vroeger, zodat ze respect en bewondering krijgen voor werkwijzen, die vaak gezonder en mensvriendelijker waren - van irrigatiesystemen op kleine schaal tot het bouwkundig regelen van omgevings-temperaturen. Daarbij zou dan tevens een verbinding moeten worden gelegd met de huidige eisen van ecologische verantwoordelijkheid en beheer. Dit zou ook in Cuba, waar thans 80% van de bevolking in de steden woont, het evenwicht tussen stad en platteland weer enigszins kunnen herstellen.

Wat over de gehele wereld dreigt is dat wij de cultuur overlaten aan de technologie. De schrijver Neil Postman, zelf onderwijskundige, waarschuwt hiervoor in zijn boek *Technopoly*. We zouden er de essentie van educatie, namelijk *educere*, d.w.z. het omhoogvoeren van de mens in ons onderwijs door verliezen. Postman vreest, dat de Verenigde Staten nu al "geen cultuur meer zijn, maar een economie, de laatste vluchtheuvel van een uitgeputte educatiefilosofie".¹⁸

¹⁷ De organisator van deze onderwijsbenadering was Père Yves Sainsaulieu, die vele jaren in Afrika werkzaam was en in het begin van de jaren zestig APESC oprichtte, hetgeen staat voor l'Association pour l'Enseignement de la Synthèse de la Connaissance. Ze was gevestigd in Parijs en had ten doel deze ideeën ingang te doen vinden. Interessant is, dat de teihardiaan dr. Robert Muller (zie eerdere afleveringen van GAMMA) met een dergelijk onderwijsprogramma thans wereldwijd werkt.

¹⁸ Neil Postman "Technopoly - The Surrender of Culture to Technology", Vintage Books, New York, 1993, p. 174.

Na vijfendertig jaar vervolging door de Verenigde Staten wordt het Cubaanse socialisme thans versterkt door een aanslag vanuit het Noorden: destabilisatie via de media, de dollar en een verdere aantrekking van de strop door de schandelijke Helms/Burtonwet. Cuba staat op een tweesprong. Kan het worden gedwongen zijn socialistische ethiek, zijn cultuur en toekomstige sociale ontwikkeling over te geven aan de vernietigende invasie van het kapitalisme met al zijn manipulatie-technieken? Of kan Cuba standhouden tegenover deze invasie en zijn volk vrijwaren van de intellectuele en spirituele neergang die overal volgt, waar de mens zijn menselijkheid aan 'de markt' onderwerpt, aan de listen van hebzucht en geld?¹⁹

Zo hard als het voor de reeds veelgeplaagde opvoeders in Cuba mag zijn om het te accepteren: leerkrachten zijn vroeg of laat op alle niveaus het meest vitale onderdeel van de frontlijn, die gevormd wordt om weerstand te bieden aan de naderende decadentie vanuit het Westen. Indien hun onderwijsactiviteiten de jonge Cubanen niet weten weerbaar te maken tegen de goedkope verlokkingen van de Westerse reclame, films, TV en hardrock, moeten we inderdaad het ergste vrezen voor de spirituele erfenis van mensen als José Martí, Che Guevara en uw grote president. Om een nieuwe generatie van moedige jongeren te bezielen - doordrongen van het feit dat alleen een ethiek, gedragen door authentiek socialistische en ecologische overtuigingen de mensheid in staat stelt de drempel te overschrijden naar een zinvol overleven - moet het besef bij de jeugd veld winnen, dat hun weg een grotere rijkdom en betekenis inhoudt dan alle dollars die hen ervan af willen houden. Dit is een uitdaging voor onderwijs en opvoeding waar men herculische kracht voor nodig heeft. Ik ben ervan overtuigd, dat de teilhardiaanse opvatting van evolutie en de extrapolatie ervan naar de toekomst van de mensheid toe thans in Cuba een substantiële impuls zouden kunnen geven aan het onderwijs in de ethische beginselen.

Ik wil optimistisch afsluiten met de volgende overweging: Volgens het boek *Genesis* redde de Ark van Noach eens vele soorten levende wezens tijdens de zondvloed van de verdrinkingsdood. Zo werd een nieuwe dageraad mogelijk. Nu ik Cuba bezoek en getuige ben van het opgelegde, geduldige uithoudingsvermogen, de offers die gebracht worden en de toewijding van zovelen aan een gemeenschappelijk ideaal, kan ik niet anders dan met u hopen, dat Cuba voor ons allen de tweede Ark van Noach zal zijn die de geest zal redden zonder welke er geen noösfeer mogelijk is. (vert.: Henk Hogeboom v.B.)

¹⁹ Voor een analyse van deze toestand en ter zake dienende aanbevelingen, zie: *The Revisited Communist Party Report*, Cuba, 28 March 1996, to The Party Plenum. Prensa Latina, Havana, 31 March 1996".

PRO-GAMMAAtjes (vervolg)

- Op **donderdag 24 oktober 1996** te Utrecht: DAG DER VERENIGDE NATIES, in het Academiegebouw van de RUU, Domplein. Middagbijkomst van 16.00-18.00 uur. Spreker **dr. P. Terhal** over "Consequenties van de uitkomsten van het UNDP-rapport". Daarna discussie. Broodmaaltijd: 18.00-19.15 (tel. opgeven: 070-3871865). Avond: 19.15-21.45 uur. Spreker: Drs. Ed van Thijn (waarn.verkiezingen Bosnië) en Joh. van der Klauw (UNHCR). Organisatie: Ned. Vereniging voor de Verenigde Naties (NVDN), Stichting Utrecht VN-stad, Vrouwen voor Vrede, WFBN en WILPF
- Op **zondag 27 oktober** spreken rond het thema "Uitbanning van armoede" in het gebouw De Kargadoor, Oude Gracht 36 te Utrecht; **prof.dr.Gerrit Huizer, Pieter Kooistra**, Peter Davidse en mw. E. van der Kooi. De organisatie is in handen van de Baha'i Gemeenschap, Brahma Kumaris, WFBN, Wereld Goede Wil. Entree □10,-. Tijd: 10.00 - 17.00 uur.
- Op **zondag 10 november** a.s. organiseert de Werkgroep Interreligieuze Samenwerking (**W.I.S**) voor de 6e maal een jaarlijkse interreligieuze ontmoetingsdag. Thema: "Spiritualiteit: maatschappelijke betrokkenheid en individuele contemplatie". Na inleidingen door bekende sprekers workshops. Tijd: 10.30-17.00 uur. Plaats: Mozes en Aäronkerk, A'dam, Waterlooplein 205. Entree: f 15,- Verdere inlichtingen: tel.: 070-3644-590; fax:070-361486-4
- Onder de naam "**The Mind of Technology- Een verkenning van het denken binnen de techniek**" organiseert het **Studentenpastoraat Delft** een aantal lezingen in de avond (aanvang 19.30, plaats: Techniekmuseum, Ezelsveldlaan 61, Delft), met workshops in de middag met beperkte deelname (hiervoor aanmelden per brief!). Toegangsprijs f 10,- per avond. Passerpartout f 25,- Op de vier donderdagen vanaf 14 november spreken achtereenvolgens: 1) Chris Langton en Luc Steels over "Technologie - Nieuwe factor in de evolutie"; 2) **Stephen Toulmin** en Harry Lintsen over "Technologie - Vooruitgang als droom"; 3) Helmar Krupp en Teake de Jong; 4) **Ilya Prigogine** en Jan van der Lubbe "Technologie: Stuwkracht van de wereld". Verdere informatie: Ton Meijknecht, tel./fax: 015 - 212 34 21 of tel.: 015 214 33 79.
- **De SVAG** (Stichting voor Aktieve Gewelddoosheid), Postbus 137, 8000 AC Zwolle, viert haar 30-jarig bestaan op zaterdag 19 oktober met de landelijke manifestatie "Naar een wereld veilig voor mens en milieu" in het CBS-gebouw, Kromme Nieuwegracht 39, Utrecht. Na f 10,- op giro 26 65 51 ontvangt u een toegangsbewijs, routekaartje en verdere informatie. U kunt uw vredesidee of vredesfoto insturen en meedingen naar een prijs. Inlichtingen op bovenstaand adres, tel.: 038-421687 of 038-4219215

- In het blad van bovengenoemde stichting **Geweldloos Aktief** (GA) juni/aug.'96, o.a. artikelen over 'Geweldloos weerbare opvoeding' en over de vraag 'Hoe gewelddadig zijn spelletjes?'. De gemeente Tilburg, die mondiale bewustwording tot haar beleid maakt, blijkt lamgelegd door regels van ruimtelijke ordening. Een aantal organisaties op het terrein van mondiale bewustwording dienden een bezwaarschrift in tegen de vestiging van een pand, waar men via computersimulatie elkaar met laserpistolen naar hartelust kan verminken en vermoorden en waarbij rondspattend bloed en gekreun in het vermaak zijn inbegrepen. De economische belangen bleken weer eens meer gewicht in de schaal te leggen. De gemeente wijzigde zelfs haar bestemmingsplan voor deze vestiging (GA blz.14). Het is geen wonder, dat landen als India, Vietnam, Cuba, zoals in deze *GAMMA* op blz. 35 ev. wordt gemeld walgen van onze Westerse kapitalistische cultuur. Ook het artikel over de Thaise mensenrechtenactivist Sulak Sivaraksa (GA blz.3) getuigt hiervan. Zijn lezing juli jl. in het Shambala Centrum in Oegstgeest leidde tot oprichting van een groep 'geëngageerde Nederlandse boeddhisten, die het sociale gezicht van het boeddhisme meer naar voren willen brengen'. De groep bestrijdt de 'ideologisch bepaalde opvatting dat boeddhisten van de wereld afgekeerde navelstaarders zijn'. Een loffelijk streven. In het boek van Max Wildiers *Kosmologie in de Westerse Cultuur* lezen we (blz. 269): "Het boeddhisme is ontstaan uit een diep besef van de vergankelijkheid der dingen en uit een daaruit voortgekomen afkeer van de wereld der verschijnselen[...] Van een positieve waardering van de materiële wereld, van haar majesteit en schoonheid kan hier moeilijk sprake zijn.[...] Voor de hindoe en de boeddhist kan de ontmoeting met de kosmos nauwelijks als een religieuze ervaring in aanmerking komen, tenzij dan in negatieve zin als de ervaring van de leegte [...]. Deze langzame penetratie van Oosterse elementen in de Westerse cultuur is een uiterst merkwaardig verschijnsel dat een verder onderzoek verdient en de Westerse cultuur tot in de kern aanbelangt."
- De initiatiefnemers van de bovengenoemde Nederlandse boeddhistengroep zoeken ook contact met de Stichting "**Leven in Aandacht**", die de ideeën verspreid van de Vietnamese vredesactivist **Thich Nhat Hanh**. Een uitvoerig interview met hem vinden we in het zomernummer van het blad *Educare* (te verkrijgen tel.: 055-5214660). Opvallend is, dat deze Stichting niets van zich liet horen op ons verzoek de informatie over het economisch Wereldplan van Pieter Kooistra aan Thich Nhat Hanh door te spelen. Wat nu te denken van woorden als 'Aandacht' en 'activist'? Het is te hopen, dat de Nederlandse boeddhisten ook contact zoeken met uit de Westerse cultuur voortkomende initiatieven. We hebben elkaar nodig, kunnen elkaar mooi aanvullen.

Uit: DE HARP, blad van het Franciskaans Centrum voor Levensverdieping,
Roerselaarsestraat 293, Jaargang 12, sept.-nov.1996, 8870 Izegem (België) -

IN MEMORIAM MAX WILDIERS

Op 17 augustus 1996 overleed te Ekeren op 92-jarige leeftijd Prof. Max Wildiers, minderbroeder capucijn. Max was niet alleen een theoloog en cultuurfilosoof met wereldfaam, die hij vooral te danken had aan de publicatie van de geschriften van Teilhard de Chardin en aan zijn eigen geniaal standaardwerk *Wereldbeeld en theologie* (1973). Hij was ook een overtuigd Vlaming die na de tweede wereldoorlog een groot aandeel heeft gehad in het heropstarten van het culturele leven in Vlaanderen. En hij was ook een goede bekende en vriend van *De Harp*. Meerdere keren mochten wij hem hier beluisteren als een boeiend spreker en denker. Mede door toedoen van *De Harp* werd Max - op 20 december 1994 - de eerste Ereburger van de Stad Izegem. Luc Hessel mocht toen het leven en het denken van Max Wildiers toelichten. Uit deze toespraak citeren wij de volgende passage als een "in memoriam": .. In 1990 -naar aanleiding van het afsterven van Gerard Walschap- bundelde Max Wildiers onuitgegeven brieven van Walschap aan hem gericht over een periode van 35 jaar, nl. van 1953 tot 1988. Laat mij toe een laatste antwoord van Max aan Walschap voor te lezen. Ik ben overtuigd dat deze brief ons op een heel bijzondere wijze, niet zozeer de filosoof, maar de mens Wildiers kan laten aanvoelen...

Gerard, mijn broeder,

In de laatste brief die ik van jou mocht ontvangen, heb je mij je broeder genoemd. Dat woord heeft me diep getroffen en tevens gelukkig gemaakt. Wij waren zeer verschillend van aard en onze opvattingen liepen op de gewichtigste punten uiteen. In je jeugd had je ervan gedroomd een missionaris van het christendom te worden en om redenen - die ik goed kan begrijpen - werd je een missionaris van het atheïsme. Mijn leven is anders verlopen. Het was een zoeken naar de kern van het christendom, dat voor mij de hoogste wijsheid bleef. Jij bent trouw gebleven aan je diepste overtuiging en ik hoop daarin je voorbeeld te volgen en trouw te blijven aan mezelf.

Jouw leven is voorbij en ook het mijne nadert zijn einde. Wat mij op dit ogenblik gelukkig maakt is te weten dat er een diepe vriendschap mogelijk is over alle meningsverschillen heen. Ons leven heeft zich afgespeeld in een gruwelijke en verwarde tijd, een tijd van oorlogen en geweld, van eindeloze verwarring en onzekerheid en, ondanks al onze wetenschap, "een eeuw der onwetendheid" zoals Lewis Thomas haar beschreef. We hebben gezocht en gestreden, ieder naar best vermogen, en in dat zoeken en strijden waren we, in de diepte van onze geest meer bondgenoten dan tegenstanders. Dit te weten is, aan de avond van mijn leven, een vreugdevolle gedachte waarvoor ik je dankbaar blijf.

In blijvende vriendschap, Max.